

**“DMEESTE, OIRBOIRLIXSTE ENDE
PROFFITELIXSTE LET ENDE NERINGHE”¹
EEN KWANTITATIEVE BENADERING VAN
DE LAKENPRODUCTIE
IN HET LAATMIDDELEEUWSE EN
VROEGMODERNE VLAANDEREN**

Peter Stabel²

De hoge vlucht die de lakennijverheid gedurende de middeleeuwen had genomen, is een van de belangrijkste determinanten geweest van de sociaal-economische en politieke ontwikkeling in de Nederlanden. De hoge graad van verstedelijking en kapitaalsaccumulatie die in hun kielzog een progressieve landbouw, een sterke commercialisering van de maatschappij in haar geheel en een dynamisch proces van veranderende sociale verhoudingen met zich meebrachten, zou niet mogelijk geweest zijn zonder de impact van deze, naar middeleeuwse normen, massale exportnijverheid. Vlaamse, maar ook Brabantse en Hollandse lakens, werden verkocht van het Iberisch schiereiland tot Nowgorod, van Constantinopel tot Scandinavië.

Het is daarom des te schrijnender dat er nauwelijks kwantitatieve indicatoren voorhanden zijn, die deze industriële expansie nader kunnen duiden. De conjunctuur van de lakennijverheid is eigenlijk vooral bekend door al bij al, verspreide en soms weinig representatieve vermeldingen van lakensexport. De analyse van deze vermeldingen en diverse monografieën over individuele industriesteden, hebben niettemin een vrij betrouwbaar beeld mogelijk gemaakt van algemene ontwikkelingen en tendensen binnen deze secundaire sector. De wolnijverheid was in de 12de en 13de eeuw ontstaan als een gedifferentieerde, stedelijke exportnijverheid. Ze zou in de 14de eeuw, door het wegwijnen van de actieve handel en de Champagne-jaarmarkten en een substantiële verhoging

---

¹ Citaat uit een drapierskeure voor Aalst uit 1480, die verder nog vermeldt dat de lakennijverheid ook de economische sector is “*daerup den loop vander coopmanscepe princepaelixst ende meest regneert*” (F. De Potter, *Geschiedenis der stad Aalst, voorgegaan van eene historische schets van het voormalige Land van Aalst*, deel 2, Gent, 1873, p. 433 en P. Stabel, *De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de-16de eeuw)*, [VERHANDELINGEN VAN DE KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN, KLASSE DER LETTEREN, 156], Brussel, 1995, p. 160).

² Is als doctor wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de Universiteit Gent (Interuniversitaire Attractiepolen, fase IV, nr. 33 “Stedelijke samenleving in de late Middeleeuwen”).

van de transactiekosten, o.a. door de grotere impact van de duurdere internationale handel overzee, evolueren naar een exclusieve luxenijverheid terwijl er zich zelfdertijd een duidelijke proliferatie van productiecentra voordeed.

Over het *herfsttij* van de exportnijverheid in de 15de en 16de eeuw bestaat er echter al veel meer onenigheid. Het, vooral door de school van Pirenne vooropgestelde, model van een foudroyant verval in de late middeleeuwen ten gevolge van een corporatistische verstarring, is door recent onderzoek volledig onderuit gehaald. Het industriële landschap in Vlaanderen getuigt daarentegen van een voortdurend streven naar reconversie en delocalisatie³. Veranderingen op de internationale markt en verschuivingen op de arbeidsmarkt hebben wellicht voor lokale catastrofes gezorgd, maar hebben voor ondernemers in andere centra of regio's dan weer nieuwe kansen gecreëerd.

Dat er over de middeleeuwse draperie geen echte recente synthese werd gemaakt, is mede veroorzaakt door het ontbreken van betrouwbare kwantitatieve reeksen over productie en handel. De oudere studies van Georges Espinas en Henri Laurent blijven tot op heden de enige grootschalige, maar inmiddels achterhaalde pogingen tot synthese⁴. Minder groots opgezette bijdragen door Henri Pirenne zelf, door Hans Van Werveke en Alain Derville hebben daarentegen vooral de industriële organisatie en de sociale impact van arbeidsverhoudingen nader geduid⁵. Nochtans zijn het niet de bronnedities en de voorstudies die ontbreken. Met de onuitputtelijke collectie *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière* (uitgegeven door Georges Espinas en Henri Pirenne voor de periode tot 1400 en door Henri de Sagher en talrijke medewerkers voor westelijk Vlaanderen na deze periode ; de verzameling over Oostelijk Vlaanderen en het kustgebied blijft helaas voorlopig een spijtig vacuüm⁶), met soms schitterende monografieën en studies van de hand van

³ H. Van der Wee, Industrial dynamics and the process of urbanization and deurbanization in the Low Countries from the late middle ages to the eighteenth century. A synthesis, in : id., *The rise and decline of urban industries in Italy and in the Low Countries (late middle ages - early modern times)*, Leuven, 1988, pp. 321-336.

⁴ H. Laurent, *Un grand commerce d'exportation au moyen âge. La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIIe-XVe siècles)*, Parijs, 1935 ; G. Espinas, *La draperie de la Flandre française au moyen âge*, 2 delen, Parijs, 1923.

⁵ H. Van Werveke, De koopman-ondernemer en de ondernemer in de Vlaamse lakennijverheid in de middeleeuwen, in : *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Klasse der Letteren*, 8, 1946 ; en A. Derville, Les draperies flamandes et artésiennes vers 1250-1350, in : *Revue du Nord*, 54, 1972, pp. 353-370.

⁶ G. Espinas en H. Pirenne (eds.), *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière*, 4 delen, [KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS], Brussel, 1904-1920 en H.-E. De Sagher, J.-H. De Sagher, H. Van Werveke en C. Wyffels (eds.) *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Deuxième partie. Le sud-Ouest de la Flandre depuis l'époque bourguignonne*, [KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS], Brussel, 1951-1965.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Emile Coornaert (over Hondschoote, Sint-Winoksbergen en de verhouding tussen de landelijke en de stedelijke draperie) of van Adriaan Verhulst (over de Vlaamse wolproductie en de impact van de agrarische sector op de industriële ontwikkeling in de volle middeleeuwen⁷), en met een schier eindeloze reeks detailstudies over lakenexport (Charles Verlinden, Jan Craeybeckx, Federigo Melis, Hektor Ammann, Simonne Abraham-Thisse, enz.⁸) waren de aanzetten meer dan aanwezig. In de jaren 1970 en 1980 waren het dan weer vooral Engelse en Amerikaanse historici die zich vanuit diverse invalshoeken op de Vlaamse lakensector hebben geworpen (Robert DuPlessis, Martha Howell, en vooral Patrick Chorley en John Munro⁹), terwijl er recent ook aandacht werd besteed

---

⁷ E. Coornaert, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayerterie d'Hondschoote. XIVe-XVIIIe siècle*, Parijs, 1930 ; id., *Une industrie urbaine du XIVe au XVIe siècle. L'industrie de la laine à Bergues-Saint-Winoc*, Parijs, 1930 ; en id., *Draperies rurales, draperies urbaines. L'évolution de l'industries flamande au moyen âge et au XVIe siècle*, in : *Belgische Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 28, 1950, pp. 59-96, aan te vullen met D. Clauzel and S. Calonne, *Artisanat rural et marché urbain: la draperie à Lille et dans ses campagnes à la fin du moyen âge et au XVIe siècle*, in : *Revue du Nord*, 72, 1990, pp. 531-573. A. Verhulst, *La laine indigène dans les anciens Pays-Bas entre le XIIe et le XVIIe siècle. Mise en oeuvre industrielle, production et commerce*, in : *La lana come materia prima. Atti della Prima Settimana di Studio 18-24 aprile 1969*, [ISTITUTO INTERNAZIONALE DI STORIA ECONOMICA "F. DATINI", PRATO, SERIE II, ATTI DELLE SETTIMANE DI STUDIO E ALTRI CONVEGNI], Firenze, 1974, pp. 11-42.

⁸ Voor de Hanzegebieden, zie : H. Ammann, *Deutschland und die Tuchindustrie Nordwesteuropas im Mittelalter*, in : *Hansische Geschichtsblätter*, 72, 1954, pp. 55-136 aan te vullen met S. Abraham-Thisse, *Le commerce des draps de Flandre en Europe du nord : faut-il encore parler du déclin de la draperie flamande au bas moyen-âge*, in : M. Boone and W. Prevenier (eds.), *La draperie ancienne des Pays-Bas : débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*, Leuven/Apeldoorn, 1993, pp. 167-206 en de daar vermelde literatuur. Voor mediterranea Europa : C. Verlinden, *Draps des Pays-Bas et du Nord-Ouest de l'Europe au Portugal au XVe siècle*, in : *Annuario de Estudios Medievales*, 3, 1966, pp. 236-261, id., *Draps des Pays-Bas et du nord de la France en Espagne au XIVe siècle*, in : *Le Moyen Age*, 47, 1937, pp. 21-36, H. Laurent, *Choix de documents pour servir à l'histoire de l'expansion commerciale des Pays-Bas en France au moyen âge*, in : *Bulletin de la Commission royale d'Histoire de Belgique*, 98, 1934, pp. 335-416, F. Melis, *La diffusione nel Mediterraneo occidentale dei panni di Wervicq e delle altre città delle Lys attorno al 1400*, in : *Studi in onore di Amintore Fanfani*, 3, 1962, pp. 234-243 and R. Doehaerd, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, Brussel/Rome, 1941.

⁹ P. Chorley, *The cloth exports of Flanders and Northern France during the thirteenth century : a luxury trade?*, in : *Economic History Review*, 40, 1987, pp. 349-379 ; een hele reeks publicaties van de hand van J.H. Munro, waarbij vooral moeten worden vermeld : *Industrial transformations in the North-West European textile trades, c. 1290-c. 1340 : economic progress or economic crisis ?*, in : B.M.S. Campbell (ed.), *Before the Black death. Studies in the crisis of the early fourteenth century*, Manchester, 1991, pp. 110-148 ; *Urban Regulation and monopolistic competition in the textile industries of the late medieval Low Countries*, in : E. Aerts en J.H. Munro (eds.), *Textiles of the Low Countries in European Economic History*, Leuven, 1990, pp. 41-52 en

aan de chronologie van het verval van de sector en aan de vele pogingen tot reconversie¹⁰.

Een omvattend synthesesewerk bleef evenwel uit. De interpretatie van de pointillistische vermeldingen van export naar het buitenland en het massale karakter van het bronnenmateriaal is een niet te overkomen hindernis gebleken. Met deze bijdrage willen we een eerste poging ondernemen om kwantitatief materiaal betreffende de aanbodzijde, de productie van lakens en saaien, aan te reiken en daarbij, zij het zeer ruwe extrapolaties te maken naar regionale en chronologische patronen. In een volgende fase kan dan, door de productiegegevens te koppelen aan andere conjunctuurgegevens, zoals lakenprijzen, de macro-economische impact van de lakenproductie en de lakenhandel nader worden geduid.

De eerste betrouwbare schatting van de totale output van de Vlaamse lakennijverheid betreft het midden van de 16de eeuw. In wat ze zelf een *acrobatische* reconstructie hebben genoemd, schatten Alfons Thijs en Hugo Soly in 1980 de totale traditionele lakenproductie van de Zuidelijke Nederlanden, dus zonder de producten van de zogeheten lichte draperie (saaien, baaien, gemengde stoffen, enz.), op ca. 2.950.000 el, of omgerekend naar lakens van 40 el -wat de meest courante maat van de stedelijke lakens was¹¹- ca. 73.700 stuks, waarvan er nog altijd 60 %, of ca. 46.100 stuks, in Vlaanderen waren vervaardigd. De overgrote meerderheid daarvan kwam op rekening van de bloeiende lakennijverheid in Armentières (750.000 el) en in de West-Vlaamse dorpen, met name deze in het Heuvelland (484.000 el, waarvan er 250.000 el in Nieuwkerke alleen werd vervaardigd). De stedelijke draperie was nog bijzonder succesvol in Menen (216.000 el) en in mindere mate in Poperinge (72.000 el) en in de grote steden 262.000 el (waarvan ondernemers in Ieper en Brugge met respectievelijk 120.000 en 82.000 el de grootste omzet realiseerden)¹². Thijs en Soly hebben in hun overzicht evenwel geen rekening gehouden met een nochtans belangrijk,

---

Industrial protectionism in medieval Flanders : urban or national ?, in : H.A. Miskimin, D. Herlihy en A.L. Udovitch (eds.), *The medieval city*, Loden/New Haven, 1977 ; R.S. DuPlessis, *Lille and the Dutch Revolt : urban stability in an era of revolution 1500-1582*, Cambridge, 1991 ; R.S. Duplessis en M. Howell, Reconsidering the early modern urban economy : the cases of Leiden and Lille , in : *Past and Present*, 94, 1982, pp. 49-84.

¹⁰ Zie diverse bijdragen in M. Boone and W. Prevenier (eds.), *La draperie ancienne des Pays-Bas : débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*. *Draperie production in the late medieval Low Countries : markets and strategies for survival (14th-16th centuries)*, Leuven/Apeldoorn, 1993 ; en Stabel, *De kleine stad*.

¹¹ Een Vlaamse el bedroeg ca. 70 cm.

¹² H. Soly and A.K.L. Thijs, Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden 1490-1580, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 6, Haarlem, 1979, pp. 38-41 en J. Dambuyne, De hiërarchie van de Vlaamse textielcentra (1500-1750) : continuïteit of discontinuïteit ?, in : J. De Zutter, L. Charles and A. Capiteyn (eds.), *Qui valet ingenio. Liber amicorum aangeboden aan dr. Johan Decavele*, Gent, 1996, pp. 155-156.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

maar helaas nog onvoldoende bestudeerd, semi-ruraal industrieel centrum als Ronse ; en ook de afgeslankte, maar nog niet helemaal verdwenen lakenproductie in meer traditionele centra (zoals Kortrijk, Wervik, Diksmuide en Dendermonde) is niet in de projectie opgenomen. Ondanks deze tekortkomingen, lijkt het algemene beeld nochtans vrij betrouwbaar.

Van fiscale gegevens naar schattingen van de lakenproductie

De meeste projecties van productievolumes die in deze bijdrage aan bod komen, zijn gebaseerd op tijdreeksen van fiscale aard. Meestal gaat het om indirecte grafelijke en/of stedelijke rechten op de lakenproductie of op de lakenhandel. Gezien dergelijke rechten een substantieel onderdeel vormden van het stedelijk en grafelijk domein, hadden de respectieve autoriteiten (de ontvanger van Vlaanderen, de lokale baljuws, de schepenbank) en ontvangers (lokale officieren zoals domeinontvangers en stedelijke rentmeesters) er uiteraard belang bij om in te staan voor een zorgvuldige inning. Toch kan men het risico van fraude of andere misbruiken niet helemaal uitsluiten. Vermits het onze intentie was om globale en algemene cijferreeksen te bekomen, kon geen verder onderzoek worden ondernomen om lokale wantoestanden aan het licht te brengen. Diepgaander onderzoek naar lokale fiscale tradities en naar de praktische invulling van bestuursmandaten (sociale netwerken, prosopografische analyse van de interpenetratie van stedelijk politiek en administratief personeel en van politieke en economische elites) zal de cijferreeksen in de toekomst dus verder moeten verfijnen en nuanceren¹³.

Een veel directer gevaar voor de betrouwbaarheid van de reeksen vormen echter de fiscale en administratieve tradities in het graafschap. De risico's zijn tweemaal : de praktijk van verpachting op korte en lange termijn en de overlevering van de belastingpachten in algemene rekeningen enerzijds, en onduidelijkheden betreffende de aanslagvoet, de modaliteiten van de heffing en de identiteit van de belaste goederen anderzijds. Vermits de talrijke moeilijkheden en praktische beslommingen van de inning -die een veel efficiënter en vooral in kwaliteit en kwantiteit meer uitgebouwde administratieve organisatie vereisten dan in de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden gebruikelijk en überhaupt mogelijk was-, werd de inning van dergelijke indirecte belastingen immers veelal overgelaten aan het privé-initiatief.

De belastingen werden per opbod aan de meestbiedende(n) verpacht voor een korte of langere periode. In het geval van de grafelijke rechten was dit meestal voor een periode van drie jaar, in het geval van stedelijke accijnzen of stedelijke

---

¹³ Bijv. M. Boone, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, [VERHANDELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE TE GENT, 15], Gent, 1990, pp. 117 e.v.

domaniale rechten gebeurde de verpachting veelal jaarlijks. In beide gevallen werd de uiteindelijke pachtsom evenwel bepaald door de persoonlijke appreciatie van de kandidaat-pachters van de te verwachten inkomsten en door de concurrentie tussen kandidaat-pachters op het moment van de verpachtingsprocedure¹⁴. Het moet dus duidelijk zijn dat de uiteindelijke omvang van de pacht steeds gebaseerd is op een persoonlijke prognose van de pachter (op zijn beurt gebaseerd op de voor vroegere pachters gunstige of negatieve resultaten van pachtsommen en op de te verwachten conjunctuur van de sector) en dat het niet de rechtstreeks neerslag is van de uiteindelijke inkomsten van de heffing. De voordelen van dit systeem voor de uitgevende overheid lagen voor de hand. Zij kon zo voor langere periodes een vast inkomen aanboren en middelen besparen op de feitelijke inning. Een langere pachtperiode, bijvoorbeeld van drie jaar, moet echter zonder twijfel negatief hebben gewogen op de uiteindelijke pachtsom. Ze verhoogde immers de risico's die de belastingpachters namen.

Bovendien werden de meeste gegevens teruggevonden in algemene en, gezien de praktijk van de laatmiddeleeuwse boekhoudkunde, erg synthetiserende rekeningen. Enkel de pachtsom en eventueel ook de omwille van conjuncturele of politiek-militaire omstandigheden toegestane kortingen worden in de rekeningen vermeld. Nooit werd nadere informatie opgetekend omtrent de realiteiten van de heffing. De pachtsommen zijn daarom behalve prognoses ook netto-bedragen, zonder de onkosten van de eigenlijke belastingsinning en vanzelfsprekende ook zonder de winst van de pachter.

Prosopografisch onderzoek heeft al herhaaldelijk gewezen op het feit dat de belastingpachters nauw gelieerd waren met lokale en regionale elites in stad of regio. Zijzelf of hun familie waren bovendien vaak nauw betrokken als ondernemers of kooplieden met de activiteit waarop de belasting woog of ze leunden er als lid van een corporatie vaak nauw bij aan. Belangenvermenging, persoonlijk en collectief, valt dus nooit uit te sluiten¹⁵.

¹⁴ Deze concurrentie werd door de autoriteiten vaak aangewakkerd door aan de bidders per verhoging van het bod op de verpachting, een premie toe te kennen (zie Boone, *Geld en Macht*, pp. 129-131).

¹⁵ Zie voor Gent: M. Boone, Triomferend privé-initiatief versus wijfelend overheidsoptreden? Over pachters van indirecte belastingen in laatmiddeleeuwse steden, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 15, 1989, pp. 113-138. Voorbeelden voor enkele van de kleinere steden komen aan bod in: P. Stabel, Van schepenen en ontvangers. Politieke elite en stadsfinanciën in Axel en Hulst, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 18, 1, februari 1992, pp. 1-21; en id., De stedelijke financiën van Axel en Hulst in de vijftiende en zestiende eeuw: algemene kenmerken en beleidsopties, in: A.M.J. De Kraker, H. Van Royen, M.E.E. De Smet (red.), "Over den Vier Ambachten" 750 jaar Keure. 500 jaar Graaf Jansdijk, Kloosterzande, 1993, pp. 685-694.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Samenvattend kunnen we besluiten dat de tijdreeksen met betrekking tot de lakenproductie meer betrouwbaar zijn voor de trend op lange termijn en minder voor korte-termijnbewegingen. Rest nog het cruciale probleem van de omrekening van fiscale gegevens in rekenmunt naar reële productievolumes. Uiteraard is zelfs maar een ruwe en benaderende schatting enkel mogelijk, als ook de aanslagvoet van de belasting of het accijnstarief bekend zijn. Voor de grafelijke rechten op de lakenproductie stelt dit meestal geen probleem. De aanslagvoet verandert er nauwelijks in de tijd en hij is meestal ook in de rekening aangegeven. Voor de stedelijke accijnzen zijn dergelijke gegevens veel minder bekend. Tariefaanpassingen worden niet altijd in de rekeningen vermeld of ze zijn onvoldoende gedocumenteerd in stedelijke of vorstelijke ordonnanties. Wel is het zo dat tariefwijzigingen vooral plaatsvonden bij de voor de stedelijke ontvangsten belangrijkste indirecte belastingen, namelijk deze op bier en wijn, uitzonderlijk ook op graan en op de stadswaag. De stedelijke rechten op de lakenproductie of lakenhandel waren slechts heel uitzonderlijk blootgesteld aan ingrijpende wijzigingen. Algemene verhoging of verdubbeling van de accijnzen, die door de vorst werd toegestaan in crisisperiodes, zijn bovendien wel gemakkelijk traceerbaar en betreffen duidelijk in de tijd afgebakende periodes.

Veel meer onduidelijkheden zijn er met betrekking tot het pakket belaste goederen en het tijdstip en/of de productiefase waarop de belasting slaat. Zo zijn er voor de Hondschootse saaiproductie twee tijdreeksen bekend : een grafelijk recht van anderhalve groot voor elke saai die in Hondschote werd vervaardigd¹⁶, en vanaf 1527 ook het aantal saaien dat vanuit de saaihalle werd geëxporteerd (*packées dehors*)¹⁷. Het productievolume dat door de tweede reeks wordt gesuggereerd ligt soms dubbel zo hoog als deze van de eerste reeks. Nochtans is de correlatie tussen beide reeksen in de periode 1527-1580 haast perfect ($r = + 0,950035$). De verklaring voor een dergelijke discrepantie blijkt echter bij nader inzicht heel eenvoudig. In Hondschote werden immers verschillende saaitypes geweven, waarbij de enkele en de dubbele saaien. De eerste reeks belast beide hoofdtypen even zwaar ; in de tweede reeks worden de dubbele saaien echter ook dubbel aangerekend. Een duidelijk beeld van de aanslagvoet en de kwaliteit van de aangeslagen waren is daarom essentieel voor een correcte inschatting van de totale productie.

Al deze opmerkingen relativieren zeker de waarde van de gebruikte tijdreeksen, maar desalniettemin blijven zij, mits de nodige voorzichtigheid in acht te nemen, van onschatbare waarde als kwantitatieve indicatoren voor de conjunctuurgeschiedenis. De hamvraag blijft echter in hoeverre de stap van louter abstracte fiscale gegevens, uitgedrukt in rekenmunt, naar reële economische output kan

---

¹⁶ De belasting van 2 gr. per saai, waarvan 3/4 voor de graaf zelf, wordt een eerste keer vermeld in een oorkonde van Lodewijk van Male uit 1374 (Espinasson en Pirenne (eds.), *Recueil de documents*, deel 2, pp. 703-706).

¹⁷ E. Coornaert, *La draperie-sayerie*, pp. 236 en 493.

PETER STABEL

worden gemaakt. Het is duidelijk dat vooral de verpachting van de fiscale inkomsten hier moet omzeild worden, met name het *dark number* die wordt veroorzaakt door de pachterswinst en de inningskosten. Enkel een bruikbaar extrapolatiecoëfficiënt kan hier redding brengen.

Dank zij twee tijdreeksen met betrekking tot de wolnijverheid in Nieuwkerke menen we hiervoor een bruikbare oplossing in handen te hebben. Beide reeksen hebben betrekking op de grafelijke rechten van één groot voor elk laken dat in Nieuwkerke werd vervaardigd en ze overlappen in de periode 1537-1566. Terwijl de eerste reeks, zoals vele andere reeksen met betrekking tot de landelijke wolnijverheid, opgetekend is in de rekeningen van de algemeen ontvanger van Vlaanderen, betreft de tweede serie veel gedetailleerder gegevens in de rekeningen van de baljuw van de draperie, die toelaat zowel inkomsten en uitgaven betreffende de belastingsinning te duiden, als een onderscheid te maken tussen de verschillende lakentypes (hele en halve lakens en de ruwere *doucken*)¹⁸. Waar de eerste reeks een gemiddelde jaarlijkse productie van ca. 4.760 lakens vooropstelt in de gehele periode, zouden volgens de tweede reeks jaarlijks niet minder dan 11.300 lakens zijn vervaardigd, meer dan het dubbele van de eerste schatting. Zelfs als we de halve lakens omrekenen naar hele lakens, blijft de productie met 7.630 stuks nog ruim 60 % boven de eerste schatting. Op jaarbasis kon de schatting van de lakenoutput met behulp van de eerste reeks variëren van liefst slechts 20 % tot bijna 80 % van het tweede cijfer.

Met deze gegevens is het mogelijk een algemeen extrapolatiecoëfficiënt te bepalen, om zo de fiscale data om te rekenen naar realistische schattingen van de industriële output : het aantal lakens, dat werd bekomen als resultaat van de vermenigvuldiging van de uiteindelijke totale heffing met het unieke tarief of met het gemiddelde van verschillende tarieven, werd hiervoor verhoogd met 50 %. Deze verhoging is iets voorzichtiger dan de 60 %, die door de 16de-eeuwse Nieuwkerkse data werden gesuggereerd¹⁹. We hebben dan ook de in de volgende bladzijden vermelde projecties van lakenoutput -of tenminste deze, die op basis van fiscale tijdreeksen tot stand zijn gekomen- met deze factor verhoogd²⁰. Deze conjectuur bevat dan ook de winst en de werkingskosten van

¹⁸ De Sagher e.a. (eds.), *Recueil de documents*, deel 2, pp. 124 en 210-211 ; Coornaert, *La draperie-sayerie*, pp. 488-492.

¹⁹ Men zou kunnen veronderstellen dat de inning van indirecte belastingen in een strikter gecontroleerde stedelijke context iets makkelijker verloopt (de halleprocedure, en derhalve ook de mogelijkheden tot inning van de heffingen, zijn veelal strikter geregeld). Daarom lijkt een kleinere marge voor de pachter lijkt meer aannemelijk. In steden, waar het ook gebruikelijk was om onrechtstreekse belastingen bij het stedelijke financiële beleid te hanteren, moet de concurrentie bij de verpachtingsprocedure bovendien ook groter zijn geweest.

²⁰ Deze extrapolatie werd niet toegepast bij eerder gepubliceerde productiegegevens (Stabel, *Décadence ou survie ? Economies urbaines et industries textiles dans les petites villes drapières de la Flandre orientale (14e-16e siècles)*, in :

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

de pachter. Mogelijk liggen deze kosten per belaste eenheid lager in de grotere draperiecentra en hoger in steden of dorpen met een lage output. Maar gezien de kwantitatieve gegevens in het verdere betoog toch moeten worden beschouwd als benaderende schattingen, die eerder algemene tendensen, evoluties op lange en halflange termijn en onderlinge verhoudingen tussen de verschillende productiecentra willen aangeven, lijkt een dergelijke extrapolatie verantwoord. Voorzichtigheid bij de interpretatie van de gegevens moet niettemin steeds in acht worden genomen.

Lakenproductie in het graafschap Vlaanderen : een regionale benadering²¹

Ieper, Gent en Brugge

Het is paradoxaal dat net omtrent de omvang van de lakenproductie in de grote steden de grootste twijfels bestaan. Alleen voor het 14de-eeuwse Ieper bestaan er immers betrouwbare schattingen van de totale lakenoutput. In de vroege 14de eeuw waren er ca. 1.500 weefgetouwen actief, een aantal dat in de loop van de late Middeleeuwen stelselmatig slonk tot er aan het begin van de 16de eeuw slechts 400 overbleven. Op basis van het aantal door de stedelijke overheid aangekochte loden zegeltjes hebben verschillende auteurs een poging ondernomen om de totale lakenproductie in de 14de eeuw te schatten²². De meest onderbouwde schatting is wellicht deze door Raymond Van Uytven, die de totale output in het begin van de 14de eeuw op ca. 40.000 lakens schat, een aantal dat in de jaren 1320 al snel slonk naar 25.000 stuks. Er moet evenwel de nadruk op

---

Boone en Prevenier (eds.), *La draperie ancienne des Pays-Bas*, pp. 63-84, id., *De kleine stad*, pp. 155-172 en recenter id., *International Trade and Flemish Cloth Manufacture : time-series on cloth output in the 14th, 15th and 16th centuries*, in : R. Hammel-Kiesow et al. (ed.), *Wirtschaftliche Wechsellen im Hansischen Wirtschaftsraum 1300-1800. Werkstattbericht*, Lübeck, 1997, ter perse).

²¹ Een meer gedetailleerd overzicht van de ontwikkeling van de lakenproductie in de verschillende productiecentra en -gebieden werd gepubliceerd in : Stabel, *International trade and Flemish cloth manufacture*, ter perse. Hier zal men ook terecht kunnen voor uitgebreidere bibliografische referenties. In deze bijdrage werden enkel de meest relevante en de recentere studies weerhouden.

²² H. Laurent, *Un grand commerce d'exportation*, pp. 344-345 ; H. Van Werveke, *De omvang van de Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw*, [MEDEDELINGEN VAN DE KONINKLIJKE VLAAMSE ACADEMIE VAN BELGIË, KLASSE DER LETTEREN, IX,2], Antwerpen, 1947 ; J. Demey, *Proeve tot raming van de bevolking en weefgetouwen te Ieper van de XIIIe tot de XVIIe eeuw*, in : *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, 28, 1950, pp. 1031-1048 ; en R. Van Uytven, *Technique, productivité et production au moyen âge. Le cas de la draperie urbaine aux Pays-Bas*, in : S. Marotti (ed.), *Produttività e tecnologia nei secoli XII-XVIII*, [ISTITUTO INTERNAZIONALE DI STORIA ECONOMICA "F. DATINI" PRATO, PUBBLICAZIONI - SERIE II, ATTI DELLE SETTIMANE DI STUDIO E ALTRI CONVEGNI, 3], Firenze, 1981, pp. 283-293.

worden gelegd dat de Ieperse drapiers in de loop van de 14de eeuw, net als hun vakgenoten in de andere grote steden van Vlaanderen, steeds meer overschakelden op de productie van dure luxelakens, die exclusief werden geweven van de duurere Engelse wolsoorten. Door deze reconversie en door een groeiende afzet op de Hanzemarkten lijkt zich een lichte herneming af te tekenen in het midden van de 14de eeuw.

De inzinking in de tweede helft van de 14de eeuw, gevolg van de toenemende concurrentie op de internationale markt vanwege de kleinere Vlaamse lakensteden enerzijds en vanwege de Engelse, Brabantse en Hollandse lakenondernemers anderzijds, kwam daarom des te harder aan. Bovendien werd de stad in deze periode geconfronteerd met recurrente epidemieën en werd ze getroffen door de Gentse opstand, toen de buitenwijken door Gentse en Engelse troepen totaal werden verwoest en nooit meer werden heropgebouwd. Te oordelen naar de aantallen aangekochte loodjes moet de totale productie in deze jaren nagenoeg volledig zijn ineengestort. De output in de jaren 1380 bedroeg waarschijnlijk nog maar een kwart van deze in het midden van de eeuw (ca. 7.000 stuks) en het herstel naar het einde van de 14de en in de vroege 15de eeuw verliep zeer moeizaam, ondanks de blijvende populariteit van Iepers laken op de meer conservatieve Oost-Europese markt. Hoewel het zeer moeilijk is om nog benaderende productiecijfers voor de 15de eeuw te reconstrueren, is het algemene verloop van de traditionele zware draperie vrij goed vatbaar : een bescheiden herneming in het eerste kwart van de 15de eeuw, ineenstorting in het tweede kwart en definitief verval in de tweede helft van deze eeuw²³.

Aan de hand van de stedelijke accijnzen kan men de capaciteit van de Ieperse lakennijverheid omstreeks 1475 op nauwelijks 4.500 lakens schatten. Bovendien was ook het aandeel van de duurste lakens stevig teruggelopen : de Ieperse drapiers vervaardigden hiervan jaarlijks nog maar enkele honderden stuks²⁴. In deze periode verliest de stad vrijwel haar volledige exportcapaciteit naar Centraal- en Oost-Europa en lijkt ze zich noodgedwongen steeds meer te richten op de *nieuwe draperie*, de productie van goedkopere stoffen van Spaanse, Schotse en inheemse wol voor de thuismarkt en opnieuw ook voor Mediterrane klanten. Tegelijk verhardden de Ieperse bestuurders hun repressieve politiek t.o.v. de landelijke wolnijverheid in Nieuwkerke en omgeving. Deze waren immers rechtstreekse concurrenten voor de Ieperse *nieuwe draperie*. Op het einde van de 15de en in de vroege 16de eeuw kenden de Ieperse drapiers opnieuw succes : de lakenproductie zou, volgens een zeer ruwe schatting door Octaaf Mus op basis van een stedelijke heffing, in de jaren 1490 schommelen tussen 7.000 en 9.600 stuks en overschreed vanaf 1498 opnieuw de kaap van 10.000 stuks. Wel te verstaan gaat het hier om goedkopere weefsels die in niets te vergelijken

---

²³ J.H. Munro, *Wool, cloth and gold. The struggle for bullion in Anglo-Brundion trade 1340-1478*, Brussel/Toronto, 1973, pp. 181-182.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

waren met de *fine draperie* uit de 14de en 15de eeuw²⁵. Deze laatste bleef echter wel nog een klein marktaandeel behouden. In 16de-eeuwse prijslijsten te Brugge en Antwerpen blijven de zware Ieperse lakens bij de duurste stoffen gerangschikt²⁶.

Gegevens over lakenoutput voor Gent en Brugge zijn veel minder volledig en ze belichten voorlopig voornamelijk enkel de 15de eeuw²⁷. Ondanks het belang van de bekende Gentse *dickedinne*, was de stad veel minder dan Ieper gericht op de exclusieve productie van de duurste luxelakens en vertoont het 15de-eeuwse exportpakket er een veel gedifferentieerder karakter, met een belangrijk productiesegment geweven van minder exclusieve wolsoorten²⁸. Behalve een kortstondige heropleving rond het midden van de 15de eeuw, volgde de ontwikkeling van de lakenproductie in Gent min of meer de trends die ook voor Ieper konden worden teruggevonden. In de tweede helft van de 15de eeuw lijkt de lakenexport teruggevallen te zijn op nauwelijks 4.000 stuks.

Brugge, dat net als Gent een belangrijke afwerkingsindustrie had, was meer gericht op commerciële activiteit maar desalniettemin was ruim een kwart van de bevolking in het midden van de 14de eeuw actief in de textielnijverheid. De ontwikkeling van de textielsector in Brugge vanaf de late 15de eeuw is relatief goed bekend dank zij het, helaas ongepubliceerd gebleven doctoraatsonderzoek van Jos Vermaut. De productie van kwaliteitslakens stortte in op het einde van

---

²⁴ Zie ook O. Mus, Pieter Lansaem, promotor van de nieuwe draperie te Ieper in de tweede helft van de 15de eeuw, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge (Emulatie)*, 130, 1993, pp. 67-70.

²⁵ Mus, Pieter Lansaem, pp. 71-72.

²⁶ A.K.L. Thijs, Les textiles au marché anversoïso au XVe siècle, in : E. Aerts and J.H. Munro (eds.), *Textiles of the Low Countries in European economic history*, Leuven, 1990, pp. 81-84.

²⁷ M. Boone, L'industrie textile à Gand au bas moyen âge ou les resurrections successives d'une activité réputée moribonde, in : Boone en Prevenier (eds.), *La draperie ancienne des Pays-Bas*, pp. 15-58.

²⁸ Of Gentse drapiers hierbij ook Spaanse wolsoorten gebruikten, is niet helemaal duidelijk. Volgens draperiekeuren, die kunnen gedateerd worden in het midden van de 15de eeuw, zouden Gentse drapiers dan al voor goedkopere lakentypes Spaanse wol hebben gebruikt (M. Boone, Nieuwe teksten over de Gentse draperie : wolaanvoer, productiewijze en controlepraktijken (ca. 1456-1468), in : *Handelingen van de Koninklijke commissie voor Geschiedenis*, 154, 1988, pp. 8-11 en 14-21). Deze these wordt echter met klem bestreden door John Munro die de datering van deze passage aanvecht en Spaanse wol pas in de laatste decennia van de 15de en waarschijnlijker zelfs in de eerste decennia van de 16de eeuw te Gent meent op te merken. In Brugge, waar de Spaanse kooplieden nochtans hun wolstapel hadden, plaatst hij verrassend de omschakeling naar Spaanse wol zelfs nog later (J.H. Munro, The origins of the English "New Draperies" : the resurrection of an old Flemish industry, 1270-1570, in : N. Harte en D. Coleman (eds.), *The New Draperies*, [PASOLD STUDIES IN TEXTILE HISTORY], Oxford/New York, 1997, p. 47).

de 15de eeuw. Aan het begin van de 16de eeuw waren nog ca. 250 getouwen actief voor de traditionele productie van wollen lakens; in de jaren 1530 waren dat er nog maar een tachtigtal en in de tweede helft van de 16de eeuw minder dan vijftig. In de jaren 1570 verdween de traditionele lakenvervaardiging volledig. Niettemin krijgt Brugge met het verlies van haar gateway-functie steeds meer het uitzicht van een industriestad. De productie van linnen en zijden stoffen, van tapijten en vooral van saaien en fusteinen nam er in deze periode een hoge vlucht²⁹.

Kust-Vlaanderen en Noordoost-Vlaanderen

De belangrijkste steden in Kust-Vlaanderen waren reeds in de 13de eeuw tot ontwikkeling gekomen als industriële centra. Secundaire steden, zoals Diksmuide, Aardenburg, Veurne en Sint-Winoksbergen, maar ook enkele kleinere steden, zoals Damme, Oudenburg, Oostburg en Torhout, waren actief lid geweest van de voornaamste door Brugse kooplieden gedomineerde Vlaamse hanzen³⁰. De lakensteden pasten volledig in het klassieke patroon van de 12de- en 13de-eeuwse Vlaamse draperie. Ze produceerden verschillende lakentypes, van goedkope saaien (bijv. de bekende *Ghistelsaaien*) tot de zeer dure, zware scharlakens van Diksmuide. De 14de-eeuwse crisis bleek echter een zware klap. In tegenstelling tot de stedelijke draperieën van Binnen-Vlaanderen waren de pogingen van de steden in Kust-Vlaanderen om over te schakelen op de exclusieve productie van lakens uit het midden- en het luxesegment weinig succesvol. Bovendien waren de meeste steden betrokken geweest bij de Vlaamse actieve handel. De ineenstorting daarvan bleek een zware klap voor handelssteden als Aardenburg, Biervliet en Diksmuide.

Vooral in Noordoost-Vlaanderen was het, gezien de herhaalde stormvloed, haast letterlijk dweilen met de kraan open. De lakenproductie van Aardenburg stortte met het verlies van haar handelsfuncties in de eerste helft van de 14de eeuw in elkaar³¹: de Aardenburgse lakens, waarvan er enkele types nog tot in de eerste helft van de 14de eeuw werden vervaardigd van kwalitatief minder goede Vlaamse en ingevoerde Schotse en Spaanse wolsoorten, werden steeds zeldza-

²⁹ J. Vermaut, Structural Transformation in a Textile Centre: Bruges from the sixteenth to the nineteenth century, in: Van der Wee (ed.), *The Rise and Decline of Urban Industries*, pp. 187-203.

³⁰ P. Stabel, *Dwarfs among Giants. The Flemish urban network in the Late Middle Ages*, Leuven/Apeldoorn, 1997, pp. 138-141.

³¹ De bloeiperiode van Aardenburg was ongetwijfeld de tweede helft van de 13de eeuw, toen de stad snel groeide, ze allerlei marktprivileges verkreeg, en toen zelfs tijdelijk de Hanzekooplieden en de Engelse wolstapel binnen haar muren huisden (*Hansisches Urkundenbuch*, dl. 1, nr. 862 en 891; M.K.E. Gottschalk, *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, deel 1, Dieren, 1983, pp. 48-49).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

mer op de exportmarkt³². De kleinere steden in Noordoost-Vlaanderen (Oostburg, Biervliet en Ijzendijke) gingen een twee eeuwen durende en uitputtende strijd met de zee tegemoet en bovendien waren ze wel minder op lakenexport georiënteerd³³. Ook in de haven- en visserssteden (Grevelingen, Mardijk, Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende, Blankenberge) en in de kleinere marktstadjes (Torhout) was de draperie slechts een marginale activiteit en hoofdzakelijk gericht op de lokale marktbehoeften³⁴. Het stedelijke netwerk, dat aan de Zwinmonding ontstond (Sint-Anna-ter-Muiden, Monnikerede, Hoeke, Sluis en Damme), ten slotte stond noodgedwongen volledig in functie van de Brugse commerciële aspiraties³⁵.

Enkel de steden Axel en Hulst, in de door Gent gedomineerde Vier Ambachten, waren in staat gebleken hun draperie verder te ontwikkelen. Nochtans bleven exportvolumes zeer gering, is er geen sprake van een intense aanwezigheid van Axelse of Hulsterse lakens op de Hanzemarkten en zouden beide stadjes, net als het haringvissersstadje Biervliet, zich gaandeweg profileren als centra van zoutraffinage³⁶.

De industriesteden ten zuiden en westen van Brugge konden zich beter profileren op een internationale markt. Vooral Diksmuide had hierbij al sinds de late 12de en 13de eeuw het voortouw genomen. Diksmuidse lakens werden naar alle hoeken van Europa uitgevoerd (Frankrijk, Engeland, Italië, Centraal-Europa). Aan deze groei lijkt echter al in de tweede helft van de 14de eeuw een einde te komen, mede omwille van de opkomst van de nieuwe draperiesteden in Binnen-Vlaanderen. Net als in de grote steden trachtten de Diksmuidse ondernemers vooral in te spelen op de vraag naar luxelakens op de Hanzemarkt, maar deze omschakeling lijkt op korte termijn weinig aarde aan de dijk te hebben gebracht. De 15de-eeuwse wolcrisis bracht de doodsteek toe aan deze eens zo bloeiende nijverheid. De aantallen lakenloodjes die door de stedelijke overheid jaarlijks werden aangekocht verminderden dramatisch van ca. 9.000 rond 1400 naar 4.000 rond 1415 en nauwelijks 1.200 in de jaren 1420³⁷. Het verval hield aan in het tweede en derde kwart van de 15de eeuw : in de jaren 1490 werden nog nauwelijks 400 loodjes ter beschikking gesteld van de Diksmuidse drapiers. In de eerste helft van de 16de eeuw was er opnieuw een heropleving. Maar toen waren de structuren en de producten van de plaatselijke lakennijverheid al danig

³² Espinas en Pirenne, *Recueil de documents*, deel 1, pp. 45-47.

³³ Gottschalk, *Historische geografie*, passim.

³⁴ Coornaert, *Une industrie urbaine*, pp. 45-50.

³⁵ J.P. Sosson, *Les petites villes du Zwin (XIVe-XVIe siècles) : des espaces urbains inviablés*, in : Ph. Contamine (ed.), *Commerce, finances et société (XIe-XVIe siècles)*. *Recueil de travaux d'histoire médiévale offert à M. le professeur Henri Dubois*, Parijs, 1993, pp. 171-184.

³⁶ Stabel, *De kleine stad*, pp. 112-120.

³⁷ De Sagher, e.a., *Recueil de documents*, deel 1, pp. 234-245.

PETER STABEL

veranderd en produceerden de drapiers hoofdzakelijk goedkopere stoffen. Het resultaat van dit 15de-eeuwse verval was voorspelbaar : een massale verarming teisterde de stad³⁸.

Tabel 1 Lakenproductie in Kust-Vlaanderen, westelijk Vlaanderen en Noordoost-Vlaanderen ³⁹ (berekend met reductiecoëfficiënt)					
	Diksmuide lakenzegels	Lo	Langemark	Eeklo Lembeke	Axel
ca. 1300			450		
ca. 1325			750		
ca. 1350			1350		
ca. 1375			1.500		360
ca. 1400	8.800		2.400	450	260
ca. 1425	1.200		750	2.100	360
ca. 1450	1.100	90	60	200	240
ca. 1475	700	100	50	110	270
ca. 1500	600	0	0	60	30
ca. 1525	1.500			70	30
ca. 1550	900				

De Diksmuidse lakenloodjes mogen dan al een duidelijke indicatie geven van het verloop van de productie ; ze zijn, net als het soortgelijke 14de-eeuwse Ieperse materiaal, veel moeilijker te gebruiken als indicatoren van de productievolumes. In Kust-Vlaanderen zijn dergelijke gegevens bijzonder schaars. Enkel voor het kleine marktstadje Lo is er een, zij het zeer korte, tijdreeks voor het midden van de 15de eeuw. Ze illustreert de herhaaldelijk mislukte pogingen van de lokale overheid om er in deze periode een draperie van de grond te krijgen. Als we de belasting van 2 d.gr. per laken omrekenen naar productiecijfers zouden de wevers van Lo immers nooit meer dan 150 lakens per jaar hebben geweven. Een

³⁸ W.P. Blockmans and W. Prevenier, Armoede in de Nederlanden van de 14e tot het midden van de 16e eeuw : bronnen en problemen, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 88, 1975, pp. 501-535.

³⁹ Bronnen : Diksmuide, stadsrekeningen, elders de grafelijke rechten op de draperie (gegevens gepubliceerd in H.E. De Sagher e.a. (eds.), *Recueil de documents*, 3 delen, passim ; P. Stabel en L. Stockman, *De Bourgondische Periode*, in : *750 jaar Eeklo*, Eeklo, 1990, pp. 51-55 ; en Coornaert, *La draperie-sayerterrie*, pp. 485-491).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

andere poging, om in de 16de eeuw een productie van saaien naar het stadje toe te trekken, mislukte al evenzeer⁴⁰. Ook in de andere marktstadjes van het Vrije (Gistel, Torhout, Oudenburg) was men er niet in geslaagd om het verval van de export van laagwaardige lakens, zoals de Gistelse saaien, te compenseren met andere stoffen. De weinige drapiers bleven er dan ook hoofdzakelijk voor een lokale markt werken⁴¹.

In het zuidoosten van het Brugse Vrije waren de vrij laat tot ontwikkeling gekomen marktsteden van het Meetjesland er daarentegen wel in geslaagd een belangrijke draperie-activiteit tot ontwikkeling te laten komen. Eeklose en Kaprijkse lakens waren in de late 14de en vooral in de vroege 15de eeuw bijzonder gegeerd door de Hanzekooplieden. De draperie in Eeklo maakte op het einde van de 14de eeuw een zware crisis door, mede als gevolg van de Gentse opstand. De jaarlijkse productie schommelde tussen 300 en 400 lakens. In het eerste kwart van de 15de eeuw is er sprake van een explosieve groei naar een hoogtepunt in de jaren 1420 van ca. 2.100 lakens. De bevoorradingsmoeilijkheden van Engelse wol en de incapaciteit om over te schakelen op Spaanse en inheemse wolsoorten voor exportgerichte producten bleek echter een onoverkomelijke hindernis. De lakenoutput stortte abrupt in elkaar vanaf de jaren 1430 tot ca. 750 lakens in 1450 en nauwelijks 120 in 1460. Een erg bescheiden herstel in de jaren 1460 (ca. 400 lakens) kon de definitieve teloorgang van de traditionele draperie niet verhinderen. Rond 1500 bedroeg de productie nauwelijks enkele tientallen lakens en zou Eeklo zich gaandeweg profileren als marktcentrum voor de lijnwaadnijverheid en als producent van goedkope wollen stoffen⁴².

Westelijk Vlaanderen en het hinterland van Ieper

Ook tijdreeksen i.v.m. de lakenproductie in de steden van het Westland (het Ieperse kwartier en de kasselrijen van Veurne, Broekburg en Sint-Winoksbergen, die fiscaal bij het Vrije hoorden) zijn tot op heden bijzonder schaars. Dit is vooral jammer omdat dit gebied met Poperinge een van de voornaamste lakencentra van het graafschap telde. Enkel voor het kleinere centrum Langemark beschikken we over een uitzonderlijke reeks, die bovendien ook toelaat de groei van het centrum in de loop van de 14de eeuw te volgen. Elders laten enkel indirecte gegevens toe om de productie- en handelstrend te duiden of is er slechts voor een heel korte periode kwantitatief materiaal beschikbaar. Langemark is bovendien steeds een bescheiden productiecentrum gebleven, dat eerder op middelste exportkwaliteit was gericht dan op de zeer dure luxelakens. Nochtans exporteerden Langemarkse ondernemers al in de 13de eeuw o.a. ook de duurere *dickedinne* naar het Middellandse Zeegebied en waren zij in de 14de eeuw erg actief op de

⁴⁰ De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, pp. 660-662 en 658-659.

⁴¹ L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple à Bruges*, deel 1, Brugge, 1904, pp. 467-477.

⁴² Stabel en Stockman, *De Bourgondische Periode*, pp. 51-55.

Hanzemarkten. De inkomsten van de grafelijke taxatie van een halve groot per laken suggereren een explosieve groei in de loop van de 14de eeuw van 480 lakens in 1307 tot meer dan 3.000 in 1385⁴³. In de late 14de en vroege 15de eeuw deed zich evenwel een zware crisis gevoelen en de productie liep, twee decennia eerder dan in de meeste draperiecentra, snel terug : ca. 1.500 lakens rond 1420. In het midden van de eeuw lag de industrie op apegapen : er werden jaarlijks nog slechts enkele tientallen lakens geweven door een handvol meester-wevers en de productie verschoof van grote exportlakens naar halve lakens en *doucken*⁴⁴.

Dit 15de-eeuwse verval lijkt zich ook in andere steden te hebben voorgedaan. De kasselrijhoofdsteden Sint-Winoksbergen⁴⁵, Veurne⁴⁶, Cassel⁴⁷ en Belle⁴⁸ waren in de eerste plaats centrale plaatsen voor hun respectief hinterland en ze fungeerden ook alle als markten voor de landelijke wolnijverheid. Hun industriële ontwikkeling is steeds van secundair belang gebleven. Niettemin hebben ook zij, net als de kasselrijhoofdplaatsen van Binnen-Vlaanderen, geprobeerd om, met wisselend succes, een lakennijverheid uit te bouwen. Vooral de herhaalde pogingen van Sint-Winoksbergen om in navolging van de succesvolle Hondshoofse saainijverheid een soortgelijke lichte draperie op te starten, zijn

⁴³ De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, pp. 629-633 en Coornaert, *La draperie-sayerterie*, pp. 485-488.

⁴⁴ In de periode augustus 1445 - februari 1447 worden 13 wevers vermeld die samen 189 lakens vervaardigden. Slechts vier wevers lijken daarbij een leefbare onderneming te leiden (zij produceerden 58 % van het totale aantal lakens). Zes wevers weefden in deze periode elk slechts vier lakens (gegevens uit De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, p. 633).

⁴⁵ In de vroege 14de eeuw waren er in Sint-Winoksbergen zowel een *grande draperie* aanwezig als een productie van *poortdoucken*, waarbij ook saaien (Coornaert, *Une industrie urbaine*, pp. 25-26 en 30-31). In de loop van de 14de eeuw lijkt deze laatste op de achtergrond te zijn geraakt. De 14de- en 15de-eeuwse keuren maken nagenoeg enkel melding van de draperie van Engelse wol, die, gezien de Sint-Winoksbergse magistraat voor zichzelf steeds Ieperse, Brugse, Kortrijkse of Poperingse lakens aanschafte, niet meteen de topkwaliteit ambieerde. De *uitvarende* lakens kan men in de late middeleeuwen vooral in Oost-Europa aantreffen.

⁴⁶ De Veurnse draperie gaat, net als de Sint-Winoksbergse en Belse, terug tot de 13de eeuw. Erg belangrijk als centrum van lakenproductie is Veurne, nochtans een prominent lid van de Vlaamse hanzen, nooit geweest.

⁴⁷ Cassel telde op het einde van de 15de eeuw ca. 50 wevers (Coornaert, *Une industrie urbaine*, p. 45).

⁴⁸ Belle was, als lid van belangrijkste hanzen in het graafschap, vooral in de 13de eeuw een belangrijke industriële stad en Belse drapiers exporteerden hun lakens vooral naar Mediterraan Europa. In de 14de en 15de eeuw lijkt de draperie echter grotendeels van de exportmarkten verdwenen en de wolwevers die er tot in de 16de eeuw actief waren, waren hoofdzakelijk gericht op de thuishandelsmarkt (De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 1, pp. 497-498). Net als de andere kleine draperiesteden in de buurt deden de Belse drapiers veelvuldig beroep op de afwerkingsnijverheden van Rijsel.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

bijzonder goed gedocumenteerd⁴⁹.

Het is op zijn minst merkwaardig dat de enige steden in westelijk Vlaanderen, die het strikt regionale kader hebben overschreden, met name Poperinge en Roeselare, vooral in de onmiddellijke omgeving van Ieper zelf zijn gelegen, in de schaduw van de stad die zich het hevigst tegen rechtstreekse concurrenten heeft verzet. Vooral de grootste industriestad, Poperinge, ontsnapte grotendeels aan de veralgemeende dalende conjunctuur in de 15de eeuw. Hoewel directe gegevens vooralsnog ontbreken, lijkt er, zo vertellen ons de nog steeds zeer talrijke vermeldingen van Poperings laken op de Centraal- en Oost-Europese markt in de 15de eeuw⁵⁰, van een veralgemeende decadentie in deze periode nog geen sprake. Integendeel, de herhaalde pogingen van de Hanzekooplieden om drapiers in andere steden ervan te overtuigen om toch maar lakens naar Poperings model en vervaardigd van Spaanse merinowol te produceren (de bekende *smallijsten*), lijkt zelfs op een zekere saturatie te wijzen tot in de late 15de eeuw. De doodsteek voor de bloeiende sector kwam er in de eerste helft van de 16de eeuw wanneer het aantal in bedrijf zijnde getouwen spectaculair daalt van 200 tot 300 in de eerste decennia tot nauwelijks 40 tot 60 in het midden van de eeuw. Rond 1520 produceerden de wevers in Poperinge en omgeving nog ruim 12.000 lakens ; rond het midden van de eeuw was dit aantal teruggelopen tot 1.800 en in 1577 kwam het zelfs nauwelijks boven 150 uit⁵¹. De traditionele zware draperie moest onherroepelijk plaats maken voor een minder gespecialiseerde, lichte draperie van baaien.

Over de productietrend in Roeselare is heel wat minder bekend⁵². Net als in Poperinge, vervaardigden de Roeselaarse drapiers in eerste instantie vooral copieën van Ieperse lakentypes. Het verlies van de exportmarkt voor goedkope saaien, dwong de drapiers in de tweede helft van de 14de eeuw om zich steeds meer te richten op het marktsegment van *ghesmoutte* lakens. Nochtans lijkt Roeselare zich vooral te hebben gespecialiseerd in goedkopere stoffen : naast hele en halve lakens (*moyaerden*) exporteerden Roeselaarse drapiers ook de goedkopere *sargen* o.a. naar Portugal en Oost-Europa. Na de crisis van de late 14de eeuw, lijkt vooral in het eerste kwart van de 15de eeuw de draperie er een gunstige periode door te maken⁵³. Nadien bleek het moeilijk op te boksen tegen

⁴⁹ Coornaert, *Une industrie urbaine* ; De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 1, pp. 621-625.

⁵⁰ Ammann, *Deutschland und die Tuchindustrie*, pp. 55-136 en Abraham-Thisse, *Le commerce des draps de Flandre*, pp. 167-206.

⁵¹ De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 3, pp. 290-292.

⁵² J. Vermaut, Nieuwe gegevens over het industrieel verleden van Roeselare en omgeving (1350-1800), in : *Rollariensia. Jaarboek van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland*, 6, 1974, pp. 134-182 en Espinas en Pirenne (eds.), *Recueil de documents*, 3, pp. 224-226.

⁵³ Vermaut, *Nieuwe gegevens*, pp. 136-137.

PETER STABEL

de groeiende stroom lakens van de Leiedraperie en vooral van de plattelandsnijverheid in het Heuvelland. Toch waren er rond 1500 nog 36 drapiers in het stadje actief en schommelde de productie in de eerste helft van de 16de eeuw nog rond 700 lakens, waarvan wel de helft per el werden verkocht en dus was bedoeld voor de lokale markt⁵⁴. Na het midden van de 16de eeuw kwijnde de wolnijverheid ten gevolge van de concurrentie van de landelijke centra echter onherroepelijk weg, en concentreerden de kooplieden zich op de snel groeiende lijnwaadnijverheid in de omgeving van de stad. In 1572 werden per jaar nog slechts 390 lakens vervaardigd⁵⁵.

De evolutie van de lakennijverheid in Tielt, dat vrij excentrisch gelegen was in de kasselrij van Kortrijk en zo onder de Gentse invloed viel, volgt dan weer een heel eigen patroon. Dat de bescheiden stedelijke draperie nooit een prominente plaats op de exportmarkt heeft ingenomen kan hiervoor een reden zijn⁵⁶. De productie, die in de jaren 1370 schommelde omtrent 150 tot 210 stuks, werd, net als het stadje zelf, zwaar getroffen door de Gentse opstand, waardoor er drie decennia lang nauwelijks werd geproduceerd⁵⁷. Het herstel zet zich uiteindelijk door in de periode 1418-1437, een periode waar menige stedelijke draperie werd getroffen door aanvoermoeilijkheden van de dure Engelse wol. Tielt, dat als secundair centrum nauwelijks luxelakens voortbracht, werd hier duidelijk niet door getroffen. Pas in het midden van de eeuw zet het verval in, opnieuw met de Gentse opstand als catalysator. In de tweede helft van de 15de eeuw was de lakenoutput teruggelopen tot nauwelijks 90 stuks per jaar. Een kortstondige heropleving in de jaren 1480 luidde het definitieve einde in. De toekomst van Tielt lag immers in de explosief groeiende linnenhandel.

De industriesteden van het Schelde-Dender-bekken

In Binnen-Vlaanderen waren het vooral de lakencentra Oudenaarde, Dendermonde, Kortrijk en Geraardsbergen, die al in de loop van de 13de eeuw tot een vroege bloei kwamen⁵⁸. In de 14de eeuw werd deze evolutie doorgezet en deden ook nieuwere productiecentra van zich spreken : de snel aan belang winnende steden aan de Leie -waarover verder meer-, en verder ook Aalst,

⁵⁴ P.J. Maas, *De lakennijverheid te Roeselare in de 16e eeuw*, Roeselare, 1900, pp. 24-26.

⁵⁵ B.H. Dochy, *Geschiedenis van de stad Roeselare vanaf de oudste tijden tot heden*, Roeselare, 1949, p. 147.

⁵⁶ R. Ostyn, *Tielt*, [HISTORISCHE STEDENATLAS VAN BELGIË], Brussel, 1993, pp. 18-19 en Stabel, *De kleine stad*, pp. 136-137.

⁵⁷ Met dank aan B. Haguette (Université d'Artois te Arras), die een studie over de Tieltsse draperie in de Revue du Nord voorbereidt.

⁵⁸ Vooral Dendermonde kende een stormachtige ontwikkeling als massa-productent van goedkopere lakentypes. In de jaren 1330 telde de Denderstad liefst 9,000 inwoners, en de meeste waren in meer of mindere mate afhankelijk van de lakenproductie (Stabel, *De kleine stad*, pp. 125-126).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Ninove, Tielt en de kleine steden in het Meetjesland. Net als in westelijk Vlaanderen werd deze ontwikkeling door de grote steden, en in Binnen-Vlaanderen uiteraard door het machtige Gent, met argusogen gevolgd. Vooral Dendermonde heeft dit aan den lijve ondervonden, gezien het in de vroege 14de eeuw op hetzelfde marktsegment van de goedkopere gestreepte lakens actief was⁵⁹. Uiteindelijk kwam in de loop van de 14de eeuw een *modus vivendi* tot stand met een functionele verdeling van de diverse kwaliteiten over de diverse exportcentra. De spanningen, die zich later in de Bourgondische periode zouden voordoen, waren hoofdzakelijk beperkt tot interventies van de steden, zelfs van de kleinere, in de landelijke wolnijverheid. Oudenaarde kwam iets later tot volle ontplooiing dan Dendermonde en bovendien zou de lakennijverheid er niet dezelfde bevolkingsexplosie, noch het verval ervan een bevolkingsimplosie creëren. Strategisch bijzonder gunstig gelegen op de Schelde tussen twee industriële giganten als Gent en Doornik, kon Oudenaarde bovendien een veel meer gedifferentieerde industriële ontwikkeling doormaken, met vanaf de 15de eeuw een steeds groeiend belang van een landelijke linnen- en gemengde landelijk-stedelijke tapijtweeffactiviteit. Niettemin bleef de stedelijke draperie er tot diep in de 16de eeuw een van de belangrijkste werkgevers, zelfs in 1541 was nog steeds 28 % van de totale bevolking actief in de wolindustrie⁶⁰.

	Dendermonde	Aalst	Oudenaarde
ca. 1375	6000		
ca. 1400	5600	(910)	(2110-3400)
ca. 1425	4500	(2700)	2380-3820
ca. 1450	5600	3600	2320-3740
ca. 1475	5400	5900	2380-3800
ca. 1500	(5700)	(2360)	2260
ca. 1525	3600	990	1760
ca. 1550	1650	520	
ca. 1575	1590	660	

Tijdreeksen over lakenoutput in het Schelde- en Denderbekken zijn mogelijk

⁵⁹ Stabel, *De kleine stad*, pp. 124-126 en de oudere studie door M. Heins, *Gand contre Termonde. Episodes de l'histoire industrielle des Flandres au XIVe siècle*, Brussel, 1892.

⁶⁰ Stabel, *De kleine stad*, pp. 164-165.

⁶¹ Bronnen : stedelijke accijnzen (gepubliceerd in Stabel, *De kleine stad*, bijlagen op microfiche 2.5-2.19).

nog delicaeter om te interpreteren dan elders in Vlaanderen. De data werden berekend met behulp van de stedelijke accijnzen op lakenproductie en -consumptie, waarvan het tarief bovendien niet altijd volledig is gedocumenteerd⁶². Ze wijzen niettemin op duidelijke trends. Dendermonde kende na de vroeg-14de-eeuwse bloei een zware crisis. Wanneer de assisen op het einde van de 14de eeuw ons verdere inlichtingen verstrekken, was de schaal van de industrie nauwelijks nog vergelijkbaar met deze een halve eeuw vroeger : de stad telde nog slechts 3.600 inwoners tegenover bijna 9.000 rond 1330. Nochtans was er zeker sprake van een herstel na de hernieuwde inzinking ten gevolge van de Gentse opstand in de jaren 1380. De inkomsten van de stedelijke lakenaccijnzen schommelden bij de eeuwwisseling rond 15.000 d.gr. Deze bloei kwam echter abrupt ten einde. Reeds vanaf het tweede decennium kondigde zich een nieuwe crisis aan en vooral in de jaren 1420 en 1430 was de toestand omwille van moeilijkheden in de wolbevoorrading en de Hanzehandel dramatisch. Het herstel in de tweede helft van de 15de eeuw werd om de haverklap bemoeilijkt door korte crisisperiodes. In deze periode trachtten de Dendermondse drapiers zich ook steeds meer te richten op de groeiende en nabije Brabantse jaarmarkten in Antwerpen en Bergen-op-Zoom. Na een conflict met de Hanzekooplieden in Brugge, liepen ze echter snel weer in het gareel en respecteerden ze tot het einde van de traditionele wolnijverheid de Brugse stapel⁶³. Ondertussen was er in de stad wel een lichte draperie (baaien en fusteinen) en een zijdenijverheid tot ontwikkeling gekomen die het onvermijdelijke verval van de lakenproductie althans gedeeltelijk compenseerde.

De productietrends in de andere steden van het rivierenbekken lijken op deze in Dendermonde. De 14de-eeuwse crisis heeft de exportcapaciteit van de in goedkopere stoffen gespecialiseerde kleinere en secundaire steden hard getroffen. Pas in het laatste kwart van de 14de eeuw, toen het industriële landschap in Vlaanderen danig door elkaar was geschud, en er een algemene tendens was naar de productie van hoogwaardige lakens (of in de kleinere steden de kwaliteitscategorieën net onder de dure luxelakens van de grote steden), lijkt er sprake van een duidelijke herneming, ook in de oudere productiecentra. Nergens kon men de vergelijking met de explosieve ontwikkeling van de Leie-draperieën doorstaan. Nochtans lijkt de industriële structuur van de meeste riviersteden sterk genoeg om de 15de-eeuwse crisismomenten te doorstaan. Dat de meeste draperieën in toenemende mate gebruik maakten van Spaanse merinowol was aan deze evolutie niet vreemd. De Hanzeaten sloten met de drapiers van enkele steden daarbij exclusiviteitscontracten af voor de afname van lakens geweven van

⁶² De tijdreeksen i.v.m. de wolnijverheid in de steden van Binnen-Vlaanderen werden grotendeels gepubliceerd in Stabel, *De kleine stad*, pp. 135-174 en bijlagen 2.5 tot 2.19. Ze werden ook opgenomen in de geautomatiseerde databank "*Wirtschaftliche Wechsellagen im Hansischen Wirtschaftsraum 1300-1800*" (coörd., R. Hammel-Kiesow te Lübeck, BRD).

⁶³ Stabel, *De kleine stad*, pp. 104-106.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Spaanse wol en stuurden zelfs de productie. Zo werd de Oudenaardse drapiers in de late 15de eeuw verzocht om meer lakens naar Poperings model te vervaardigen. Zelfs een relatief nieuwe exportnijverheid in Aalst kon in deze omstandigheden tot ontwikkeling komen.

Vandaar een vrij positief beeld doorheen de late 14de en 15de eeuw. Enkel de kleinste steden, zoals Ninove, Deinze en Rupelmonde, konden moeilijk aansluiting vinden bij deze trend, en ook in Geraardsbergen was het algemene beeld veel minder gunstig. De grotere centra daarentegen lijken tenminste tot in de late 15de eeuw (met een hernieuwde bloei in de jaren 1460 en 1470), en, ondanks de zware crisisperiode tijdens de opstand tegen Maximiliaan, zelfs tot diep in de 16de eeuw een zekere productiecapaciteit aan te houden. Waarschijnlijk konden de steden de dalende exportvolumes naar de Hanzemarkt, compenseren door een groeiend relatief marktaandeel op de thuishmarkt. Het uiteindelijke verval zet dan ook veel later in dan het geval was voor de draperie in Kust-Vlaanderen. De nijverheid lijkt weg te kwijnen in Aalst vanaf de jaren 1510, in Dendermonde vanaf de jaren 1520, en in Oudenaarde vanaf de jaren 1530. Opvallend daarbij is dat de organisatie van de nijverheid in deze laatste stad nog maar weinig van doen had met het traditionele laatmiddeleeuwse kleinbedrijf van een meester met enkele gezellen. Integendeel, de Oudenaardse lakenondernemers stelden soms tientallen wevers en gezellen tewerk⁶⁴.

In deze regio valt verder nog de laattijdige, doch spectaculaire opkomst van Ronse als een semi-rurale productiepool te vermelden. De Ronsische drapiers waren evenwel, in tegenstelling tot de andere steden van het rivierenbekken hoofdzakelijk actief op het terrein van goedkopere stoffen van inheemse en Spaanse wol voor de thuishmarkt⁶⁵.

De Leie-draperieën

De zwaarste concurrentie zouden de grote steden in de loop van de 14de eeuw krijgen van de zogenaamde Leie-draperieën. Al in de 13de eeuw was in enkele steden van het Leie-bekken sprake van wolnijverheid: vooral de kasselrijhoofdplaats Kortrijk had al vroeg voeling gekregen met de internationale markt. Wanneer de grote steden in het midden van de 14de eeuw steeds meer afzetmoeilijkheden krijgen in Zuid- en Centraal-Europa en zij zich specialiseren in de productie van luxelakens, treedt er binnen het industriële complex van de Zuidelijke Nederlanden een duidelijke verschuiving op in het productiesegment van hoogwaardige, maar minder exclusieve stoffen. De Leiecentra wierpen zich massaal en met groot succes op dit marktsegment. Zij verwerkten al in een vroeg

⁶⁴ Stabel, *De kleine stad*, pp. 213-215.

⁶⁵ J. Deconinck, Documents concernant l'industrie drapière au moyen-âge, in : *Annalen van de Geschied- en Ouhheidkundige Kring van Ronse en van het Tenement van de Inde*, 20, 1971, pp. 123-138 en Stabel, *De kleine stad*, pp. 130-131.

PETER STABEL

stadium inheemse, Spaanse en Schotse wolsoorten, maar boden daarnaast vooral ook dure lakens aan gewezen van de middelste Engelse wolsoorten. Op een afstand van nauwelijks meer dan 25 kilometer stroomopwaarts van Kortrijk stapelden de successen zich op. Lakens uit Kortrijk, Menen/Halewijn, Wervik, Komen, Waasten, Armentières en Estaires waren alle op de exportmarkt vertegenwoordigd in de tweede helft van de 14de eeuw en vooral Wervikse, Menense en Kortrijkse stoffen veroverden eerst de Italiaanse en Iberische markt, vooraleer zij ook samen met Komense en Waastense lakens door Hanzekooplieden in Noord- en Oost-Europa werden verspreid.

Voor de ontwikkeling van de Kortrijkse en Wervikse industrie is goed gedocumenteerd. In beide steden was er reeds in de 13de eeuw sprake van draperieactiviteit, maar zij beleefden vooral in de tweede helft van de 14de eeuw een explosieve groei, mede dank zij een bloeiende export naar Italië en Spanje (de *panni di Vervi e Coltrai* behoorden tot de belangrijkste waren van handelsfirma's als de Datini in de late 14de en vroege 15de eeuw⁶⁶). De output van Wervikse ondernemers groeide van ca. 4.500 lakens in de jaren 1370 naar een hoogtepunt rond de eeuwwisseling van ca. 11.200 stuks⁶⁷. Ook in Kortrijk moet een dergelijke ontwikkeling hebben plaatsgevonden. Hoewel cijfers voor de 14de eeuw ontbreken, vertoont de curve van de Kortrijkse lakenoutput in de vroege 15de eeuw nog een duidelijke groeiende tendens, met een hoogtepunt in het derde decennium van de 15de eeuw, toen de stedelijke draperie jaarlijks ongeveer 8.250 lakens produceerde.

In het tweede kwart van de 15de eeuw was er evenwel duidelijk sprake van een terugval voor de eens zo succesvolle Leienijverheden. Het antwoord van de lakenondernemers op deze stagnatie was dezelfde als deze van hun collega's in de grote steden: een vlucht vooruit. Men begon te specialiseren in steeds duurder kwaliteitslakens gemaakt van de duurste Engelse Cotswold, Leominster en March-wol. Deze omschakeling verliep echter niet overal even voorspoedig. In Wervik, waar men lange tijd bleef vasthouden aan de traditionele lakentypes voor de Oost-Europese markt, was er omstreeks het midden van de 15de eeuw een kortstondige heropleving, mede dank zij grotere exportvolumes op de Oost-Europese markt. Het verval in de tweede helft van de 15de eeuw werd er des te meer opmerkelijk door. Vergeleken met ca. 1400 toen de stad nog een gemiddelde output kende van 12.000 lakens, produceerde men een eeuw later nog nauwelijks 450 lakens. Een soortgelijke evolutie maakte de Komense draperie

---

⁶⁶ Melis, *La diffusione*, pp. 219-243 and id., *Mercanti-imprenditori italiani in Fiandra alla fine del '300*, in *Economia e storia*, 5, 1958, pp. 144-161.

⁶⁷ Kwantitatieve gegevens i.v.m. de Leiedraperieën zijn gebaseerd op de grafelijke taxatie van meestal 1 d.gr. per geproduceerd laken. Onze reconstructie is gebaseerd op data, die werden gepubliceerd in: De Sagher, e.a., *Recueil de documents*, passim; Coornaert, *La draperie-sayerterie de Hondschoote*, pp. 485 e.v.; en Stabel, *Décadence ou survie*, pp. 76-77.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

door. Komense ondernemers waren, misschien nog meer dan de Wervikse, gespecialiseerd in de goedkopere lakentypes uit het middensegment. De productiecurve verloopt dan ook nagenoeg op dezelfde wijze. Een waarschijnlijke groei naar het einde van de 14de eeuw, gevolgd door een spectaculaire ineenstorting rond het midden van de 15de eeuw. Rond 1500 is de Komense draperie op sterven na dood en bedraagt de productie amper nog een driehonderdtal lakens. Over Estaires (Stegers) zijn geen productiegegevens voorhanden, maar alles lijkt erop te wijzen dat de Stegerse productie in deze periode eveneens achteruitging.

De omschakeling lukte wel in Kortrijk en vooral in Menen. Beide centra vonden daarbij bovendien opnieuw aansluiting met de export naar Mediterraan Europa⁶⁸. Een beduidende kwaliteitsverhoging en de omschakeling naar de verwerking van de duurste Engelse wolsoorten waren de sleutels tot het succes. In de late 15de eeuw beleefde de Kortrijkse lakenindustrie een tweede jeugd. Na een duidelijke inzinking in het midden van de 15de eeuw, toen de stad minder dan 3.000 lakens per jaar exporteerde, steeg de productie vanaf de jaren 1470 gestaag en werd een nieuw hoogtepunt bereikt rond 1485 (ca. 6.000 lakens). Deze nabloei hield nog aan tot in het derde decennium van de 16de eeuw. Het daaropvolgende verval en de uiteindelijke ineenstorting rond 1550 werd echter ruimschoots gecompenseerd door de explosieve groei van de linnensector, met de daarbijhorende bevolkingsgroei en proletarisering van de stad.

	Wervik	Kortrijk	Menen/ Halluin	Komen
ca. 1375	4.500			
ca. 1400	11.250	6.450	(750)	(3.000)
ca. 1425	7.500	7.500	(600)	3.750
ca. 1450	7.500	4.500	1.650	2.400
ca. 1475	3.300	3.450	4.200	750
ca. 1500	450	3.000	2.100	300
ca. 1525	150	1.200	2.700	150
ca. 1550	300	300	4.200	
ca. 1575	0	0	2.850	

⁶⁸ Stabel, *De kleine stad*, pp. 108-112.

⁶⁹ Bronnen : grafelijke rechten op de draperie (gegevens gepubliceerd in H.E. De Sagher e.a. (eds.), *Recueil de documents*, 3 delen, passim ; Stabel, *De kleine stad*, bijlagen op microfiche 2.13 en 2.15 ; en Coornaert, *La draperie-sayetterie*, pp. 485-491).

PETER STABEL

De ontwikkeling in Menen begon enkele decennia vroeger en hield ook aan tot het einde van de 16de eeuw. De Menense *rolisten* en *zadblauwe*, waren net als de Kortrijkse en Harelbeekse *bellaerds* vooral gegeerd bij Italiaanse en vooral Florentijnse kooplieden, die vanuit Brugge en meer en meer ook vanuit Antwerpen actief waren (Frescobaldi, Gualterotti, Altoniti)⁷⁰. De Menense draperie, al in de late 14de eeuw het kleine broertje van de Kortrijkse en Wervikse lakennijverheid, was in het tweede kwart van de 15de eeuw haast volledig verdwenen. Er werden jaarlijks nauwelijks meer dan 220 lakens gefabriceerd. Het midden van de 15de eeuw betekende echter een belangrijk keerpunt: de verwerking van Spaanse wol werd, hoewel nooit stilgelegd, op een laag pitje gezet en er werd geopteerd om uitsluitend de duurste Engelse wol te verwerken in steeds beter geverfde en afgewerkte lakentypes. Ook werd massaal gebruik gemaakt van de nabije Rijselse afwerkingsnijverheid. De resultaten liegen er niet om. Van een marginale activiteit, groeit de draperie in enkele decennia uit tot een massale exportnijverheid met een eerste bloeiperiode in het derde kwart van de 15de eeuw, en na een inzinking aan het einde van de 15de eeuw, een hernieuwde en voor Vlaanderen zeer laattijdige groei in het tweede en derde kwart van de 16de eeuw.

Een nog explosievere groei dan Menen, maakte, het in Waals-Vlaanderen en op de rechteroever van de Leie gelegen, Armentières vanaf de late 15de eeuw door. Net als Kortrijk en Menen hadden de drapiers er voor luxelakens gekozen, zonder evenwel het exclusieve karakter van de Kortrijkse, Menense en Ieperse lakens van Engelse wol te evenaren. De van Spaanse merinowol geweven *ourefins* uit Armentières behoorden in het 16de-eeuwse Antwerpen tot het middensegment en ze werden hoofdzakelijk naar het Zuiden verscheept⁷¹. De productie oversteeg echter ruimschoots die van andere textielcentra. Rond 1550 zou ze ca. 750.000 el of 18.000 stuks hebben bedragen, vergeleken met de output van zelfs de Wervikse draperie op haar hoogtepunt een enorme hoeveelheid.

De landelijke wolnijverheid: traditie en vernieuwing

De lakenweverij was in Kust-Vlaanderen en in het rivierenbekken, met uitzondering van de explosieve ontwikkeling van het semi-rurale Ronse, in de eerste plaats een stedelijke aangelegenheid. De landelijke inbreng bleef er beperkt tot de voorbereidende fasen van de wolbewerking zelf. Massale textielproductie op het platteland was voorbehouden tot de lijnwaadnijverheid en in mindere mate de tapijtweefindustrie. In westelijk Vlaanderen daarentegen kon de landelijke

---

⁷⁰ P. Stabel, *Entre commerce international et économie locale. Le monde financier de Wouter Ameide (Bruges fin XVe-début XVIe siècle)*, in: M. Boone en W. Prevenier (eds.), *Finances publiques et finances privées au bas moyen âge. Public and Private Finances in the late Middle Ages*, Leuven/Apeldoorn, 1996, pp. 75-99.

⁷¹ Thijs, *Les textiles au marché anversois*, pp. 81-84.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

wolnijverheid zich, ondanks hardnekkige pogingen van de grote steden (Brugge⁷² en uiteraard vooral Ieper⁷³), wel ontwikkelen als een marktgerichte industrie, die producten vervaardigde voor zowel de thuis- als de exportmarkt. Uiteraard is vooral de explosieve groei van de Hondschotse saainijverheid bekend, maar andere dorpen richtten zich ook op het vervaardigen van meer traditionele *gesmoute* lakens. Deze activiteit was vooral geconcentreerd in de driehoek tussen Ieper, Rijsel en Belle (in de dorpen van het Heuvelland, ten zuiden van Ieper en Poperinge, met name in Nieuwkerke, Kemmel, Wulvergem, Dranouter, Loker en Nieppe ; in de streek van Belle, o.a. in Caëstre, Eécke, Flêtres, Godewaersvelde en Méteren ; en in de in Waals-Vlaanderen gelegen dorpen Bousbecques, Halluin en Haubourdin). Buiten dit gebied was er enkel in de streek van Diksmuide (Keiem, Esen en Zarren)⁷⁴ en rond Sint-Lievens-Houtem⁷⁵ sprake van een bescheiden ontwikkeling van een marktgerichte landelijke wolnijverheid.

De grote impact van handelskapitalisme (vanuit Brugge, Antwerpen en Rijsel), gecombineerd met een soepeler ambachtsorganisatie -wat helemaal niet impliceert dat de organisatie van de productie en de kwaliteitscontrole niet streng in de hand werden gehouden- bleek de sleutel tot het succes van deze landelijke industrie⁷⁶. De expansie van de landelijke wolnijverheid werd bovendien versneld door de al sterke interactie van de landelijke en stedelijke arbeidsmarkt in de traditionele draperiesteden, door een functionele verdeling van de productie van de dure en goedkope wollen stoffen over de diverse centra⁷⁷, door het bestaan

---

⁷² Over de Brugse pogingen om industriële activiteit in haar hinterland (vooral in Sluis, maar ook op het platteland) uit te schakelen, zie : J. Dumolyn, *De Brugse opstand van 1436-1438*, [STANDEN EN LANDEN, 101], Heule, 1997, pp. 93-94 en vooral 98-102.

⁷³ Zie de schier eindeloze conflicten, waarvan de neerslag is uitgegeven in De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 1, passim.

⁷⁴ In de 15de eeuw werden *Dixmudesche matten* door Hanzekooplieden uitgevoerd. Productiecapaciteit moet evenwel vrij laag geweest zijn (in het midden van de 15de eeuw waren er nauwelijks 38 getouwen en 21 vollerskuipen in werking), maar toch voldoende om een reactie van Brugse ambachtslieden te ontketenen (De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, pp. 245-249).

⁷⁵ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden*, Gent, 1988, pp. 1011-1014.

⁷⁶ Tendensen tot productieconcentratie komen aan bod in : R. Holbach, *Frühformen von Verlag und Grossbetrieb in der gewerblichen Produktion*, [VIERTELJAHRSSCHRIFTE FÜR SOZIAL- UND WIRTSCHAFTSGESCHICHTE, BEIHEFTE 110], Stuttgart, 1994, pp. 51-78 ; Stabel, *International Trade and Flemish Cloth Manufacture*, ter perse ; en De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 1, pp. 24-28.

⁷⁷ In sommige landelijke centra werden traditionele wollen lakens uit het middelste kwaliteitssegment geproduceerd, terwijl andere specialiseerden in ruwere wollen stoffen voor de thuismarkt. Een 16de-eeuwse Brugse prijslijst geeft deze kwaliteitsverschillen duidelijk aan : lakens uit Nieuwkerke en Flêtres waren de duurste (36 en meer d.gr. per el), gevolgd door deze van Eécke (26 d.gr.), Méteren (23 d.gr.) en de Hondschote saaien (5-28 d.gr.). Godewaersvelde produceerde de goedkoopste wollen stoffen (12 d.gr. per el) : O. Delepierre, *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre occidentale à Bruges*, deel 3, Brugge, 1842, p. 243.

van een enorme thuismarkt, en door de bestaande handelsinfrastructuur in de gateway-steden Brugge, Rijsel en vooral Antwerpen.

Net als voor de Leie-draperieën laten de fiscale rechten van de graaf op de lakenproductie ook hier toe een betrouwbare productietrend te bepalen. Vooral voor Nieuwkerke, in het Heuvelland gelegen op ongeveer 10 kilometer ten zuiden van Ieper, en veruit het belangrijkste exportcentrum, is deze nauwkeurig te reconstrueren. De Nieuwkerkse lakenuitvoer was gebaseerd op lakens uit het middelste kwaliteitssegment, waarin naast Vlaamse, ook Engelse en Spaanse wol werd verwerkt. Net als de stedelijke draperieën, was er ook in een landelijk centrum als Nieuwkerke, een strikte controle op het productieproces om de standaardkwaliteit -zo noodzakelijk voor een permanent succes op de exportmarkt- te garanderen⁷⁸.

De lakenoutput was nog zeer beperkt in de 14de en in de eerste helft van de 15de eeuw. Wel zijn er indicaties dat Nieuwkerks laken al in deze periode op de Hanzeatische markten aanwezig was en de Ieperse bewindvoerders legden er dan ook al vrij vroeg productiebeperkingen op. Niettemin lijkt er pas een duidelijke schaalvergroting op te treden na het midden van de 15de eeuw. In de jaren 1480 vervaardigden de wevers te Nieuwkerke jaarlijks al ca. 3.000 lakens en ondanks een crisis op het einde van de eeuw, waren de condities voor een explosieve groei in de eerste helft van de 16de eeuw al aanwezig : de output groeide zeer snel tot 6.000 lakens in de jaren 1510, en verdubbelde tot ruim 12.000 stuks in de jaren 1540, waarvan het merendeel exportproducten waren, bestemd voor de Antwerpse markt. De Nieuwkerkse drapiers huurden daar overigens een eigen opslag- en verkoopshalle⁷⁹. Op haar hoogtepunt, in 1548, vervaardigden Nieuwkerkse wevers meer dan 17.000 lakens. Rond 1550 kwam aan deze groei echter een abrupt einde. De markt voor goedkopere traditionele lakentypes ging grotendeels verloren door de steeds toenemende concurrentie van Engelse en Hollandse producten. De drapiers schakelden wel over naar de productie van minder dure en kleinere lakens en allerlei saaitypes (baaien), maar hun succes was daarbij zeer beperkt. Bovendien had de streek, net als de andere landelijke productiecentra zoals Ronse en Hondshoote, enorm te lijden onder de godsdienstvervolgingen. Tijdens de opstandsjaren, emigreerden de ambachtslieden dan ook massaal naar de Noordelijke Nederlanden en naar Engeland⁸⁰.

---

⁷⁸ De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, pp. 100-123.

⁷⁹ De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 3, pp. 149-150.

⁸⁰ De telling van 1593 maakt melding van slechts beperkte activiteit op 106 getouwen (De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 3, pp. 98-99).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

	Nieuwkerke	Dranouter	Eécke	Méteren	Flêtre	Nieppe
ca. 1475	2130	(70)	770	120		170
ca. 1500	3060	310	1100	180		80
ca. 1525	7050	2650	2550	1140	420	100
ca. 1550	5940	2400	2700	1050	960	60
ca. 1575	4140	1090	1300	360		10

Nieuwkerke was veruit het belangrijkste landelijke centrum van wolnijverheid en de draperie boekte er ook de grootste successen op de exportmarkt. Toch konden de drapiers uit de andere dorpen in deze regio eveneens hun industriële output vermenigvuldigen. Het beeld van een snelle groei vanaf de late 15de en in de vroege 16de eeuw, gevolgd door een periode van stagnatie in het midden van de 16de eeuw en verval in de tweede helft met een meestal mislukte omschakeling naar lichte draperie, lijkt vrij algemeen. In Dranouter, in de onmiddellijke omgeving van Nieuwkerke, richtte men zich eveneens op de Antwerpse markt en vooral na 1513 steeg het productievolume gevoelig van ca. 2.000 lakens naar een piek van bijna 3.900 lakens in 1535. In het midden van de eeuw lijkt er ook hier een duidelijke stagnatie op te treden, ondanks een korte bloeiperiode in de vroege jaren 1560 wanneer een nieuwe piek van 4.000 lakens werd bereikt, gevolgd door een snel verval van de industrie. In het Belse, konden vooral de wevers van Eécke een belangrijke groei realiseren. De kleine Eekse *doycke* waren al in de 15de eeuw op de Hanzemarkten aanwezig en rond 1480 bedroeg de capaciteit van de nijverheid ca. 1.500 lakens. Na een zware crisis tijdens en na de opstandsjaren, kwam er een hernieuwde groei op gang in het tweede, derde en vierde decennium van de 16de eeuw toen gemiddeld meer dan 3.000 lakens werden geproduceerd. Na het midden van de 16de eeuw zette het verval echter duidelijk in en de Eekse wevers vervaardigden rond 1570 nog maar 1.500 en een decennium later nog nauwelijks 300 lakens per jaar.

Saaïen en baaien : de landelijke en stedelijke lichte draperie in de 15de en 16de eeuw

Samen met de Armentierse en Nieuwkerkse draperie, boekte de Hondschootse saaïproductie de grootste exportsuccessen van de 16de-eeuwse Vlaamse wolnijverheid, waarbij vooral de Mediterrane markt en de Nieuwe Wereld gretige afnemers waren. In tegenstelling tot de talrijke stedelijke lichte draperieën, die

⁸¹ Grafelijke rechten van een halve of hele groot per laken (de gegevens werden berekend aan de hand van De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 2, pp. 263-272 en 284).

PETER STABEL

in de loop van de 15de en vooral in de 16de eeuw het licht zagen, waren de Hondschootse saaien, gemengde saaien met *gesmoute* en droge wol, afkomstig uit de Nederlanden, Frankrijk, Duitsland en Schotland. Expansie gebeurde zeer snel : Hondschootte zelf groeide explosief van een landelijke nederzetting met nauwelijks 2.500 inwoners in 1469 tot een industriële gigant met 15.000 inwoners rond 1560. Ook de ontwikkeling van de productie is vrij goed gekend dank zij twee tijdreeksen⁸².

Hondschootte was een van de weinige productiecentra waar de lichte draperie, die tot de vroege 14de eeuw alomtegenwoordig was in Vlaanderen, mede dank zij de groeiende interne markt de 14de-eeuwse structuurveranderingen heeft overleefd. Productievolumes bleven, ondanks de grafelijke ondersteuning in 1374, wel vrij beperkt⁸³. De Vlaamse export naar Centraal- en Oost-Europa werd in deze periode nog volledig gedomineerd door de duurdere lakentypes uit de drie grote steden, de Leiesteden en Poperinge. Niettemin blijft een bescheiden doch aanhoudende groei in de 15de eeuw aantoonbaar : van ca. 3.000 saaien aan het begin van de eeuw tot bijna 10.000 aan het einde. De explosieve groei van de saainijverheid deed zich voor in de vroege 16de eeuw, met de omschakeling van Brugge naar Antwerpen en de snelle groei van de Spaanse en Portugese handel. In de jaren 1560 werd een piek van ca. 70.000 enkele saaien bereikt. Net als de andere centra van plattelandsnijverheid werd Hondschootte zwaar getroffen door de godsdienstvervolgingen en de opstand, met als gevolg een massale emigratie en een dramatische inzinking van de saainijverheid⁸⁴. Ondanks een spectaculair herstel in de eerste helft van de 17de eeuw, werden de productiecijfers van het midden van de 16de eeuw later nooit meer gehaald.

Niet alleen een landelijk centrum als Hondschootte slaagde erin om zich in de loop van de 16de eeuw te profileren als een centrum van lichte draperie. Ook meer traditionele draperiesteden, die in de 14de eeuw de productie van saaien voor exportdoeleinden volledig hadden verlaten, schakelden in de late 15de en vroege 16de eeuw massaal over op het vervaardigen van nieuwe, minder luxueuze weefsels : saaien, baaien, gemengde stoffen, zoals fusteinen, enz. Het succesvolle voorbeeld van een dergelijke omschakeling in Doornik en vooral in Rijsel, zal aan deze evolutie zeker niet vreemd zijn geweest⁸⁵. De reconversie naar de productie van baaien in Ieper is reeds vermeld, maar het zijn vooral de

---

⁸² Zie noten 15-16.

⁸³ Rond 1419 kan het volledige volume saaien op ca. 3.300 worden geschat (Coornaert, *La draperie-sayetterie*, p. 11).

⁸⁴ J. Decavele, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, Brussel, 1975 en J. Briels, *Zuid-Nederlanders in de Republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas, 1985.

⁸⁵ Zie hierover : P. Chorley, The "draperies légères" of Lille, Arras, Tournai, Valenciennes : new materials for new markets ?, in : Boone en Prevenier, *La draperie ancienne des Pays-Bas*, pp. 151-166.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

ontwikkelingen in Brugge, waar in deze periode noodgedwongen steeds meer het accent werd verlegd van handelsfunctie naar industriële activiteit, die goed zijn gedocumenteerd⁸⁶. In de nieuwe textielindustrieën konden bovendien de rigide Brugse ambachtsstructuren grotendeels worden omzeild. De saaiproductie werd in de late 15de eeuw geïntroduceerd door immigranten uit Doornik en Artois en ze werd na het midden van de 16de eeuw opnieuw gestimuleerd door de uitwijking van Hondschotse wevers. Rond 1580 produceerden de Brugse saaiwevers ca. 6.000 saaien of ongeveer een tiende van de output, die door de Hondschotse wevers werd gerealiseerd. Ook andere wollen en gemengde stoffen werden vervaardigd : van hoogwaardige tapijten tot gemengde linnen/katoenen fustijnen (vanaf 1492, maar vooral succesvol in het midden van de 16de eeuw met een jaarlijkse productie van 40.000 stuks, vervaardigd op 400 tot 500 getouwen).

	I.	II.
ca. 1375	590	
ca. 1400	630	
ca. 1425	2080	
ca. 1450	3900	
ca. 1475	5920	
ca. 1500	6820	
ca. 1525	14900	3361
ca. 1550	26390	5559
ca. 1575	34770	71330
ca. 1600	13760	25420

Niet alleen in de grote steden, ook in talrijke kleinere centra werden pogingen ondernomen om lichte draperie aan te trekken, vaak met de actieve ondersteuning van de stedelijke overheden. Nochtans waren heel wat van deze pogingen tot reconversie gedoemd om te mislukken. Zo slaagde men er te Sint-Winoksbergen, de marktstad in de onmiddellijke omgeving van Hondschote, slechts in om gedurende korte tijd in te spelen op de toenemende vraag naar lichte stoffen. In 1430 werd de productie van droge draperie er met aanvankelijk succes opgestart. De concurrentie van het nabije Hondschote bleek echter te zwaar

⁸⁶ J. Vermaut, *Structural Transformation*, pp. 187-203.

voor een stedelijke saainijverheid, waarvan de weefsels, die volledig van droge wol waren vervaardigd, bovendien een lagere toegevoegde waarde hadden. In het laatste kwart van de 15de eeuw daalde de output aanzienlijk en, ondanks een korte heropleving in de vroege 16de eeuw en herhaalde interventies van de stedelijke autoriteiten, was het verval niet te vermijden⁸⁷. De omschakeling naar de vervaardiging van baaien in een traditioneel lakencentrum als Dendermonde lijkt daarentegen wel enig succes te hebben gekend⁸⁸.

Lakenoutput in het laat-middeleeuwse en vroegmoderne Vlaanderen : een schatting

Uit dit lappendeken van kwantitatieve gegevens met betrekking tot de diverse Vlaamse productiecentra blijkt al duidelijk dat een extrapolatie naar de totale Vlaamse lakenoutput niet zomaar kan gebeuren. Abstractie makend van de vele moeilijkheden inzake interpretatie en inschatting van de lakenvolumes, zijn bovendien niet alle tijdreeksen volledig of betreffen ze niet altijd dezelfde tijdspanne. Anderzijds zijn er voor heel wat lakencentra helemaal geen kwantitatieve gegevens voorhanden, of beperken deze zich tot slechts één momentopname. Bij deze centra zijn bovendien enkele van de voornaamste industriesteden als Gent en Poperinge. Het moet duidelijk zijn dat de extrapolatie naar totale lakenoutput enkel zeer benaderend kan zijn, te meer daar deze extrapolatie gebeurde op basis van algemene parameters zoals de evolutie van de bevolkingssomvang en een, gezien de bronnenschaarste, noodzakelijkerwijze ruwe appreciatie van de sectoriële verdeling binnen de stedelijke economie⁸⁹. Gezien de omvang en de impact van de lakennijverheid op de sociaal-economische ontwikkeling van de Zuidelijke Nederlanden, en van het graafschap Vlaanderen in het bijzonder, lijkt een dergelijke oefening nochtans nuttig te zijn, die ik, net als Soly en Thijs hebben gedaan, eveneens de omschrijving "acrobatisch" zou willen meegeven. Al was het maar om in de toekomst vergelijking met de lakenproductie in andere gebieden, zoals de andere Nederlandse landsheerlijkheden Brabant, Holland en Henegouwen en Engeland en Noord-Frankrijk, mogelijk te maken.

---

⁸⁷ Coornaert, *Une industrie urbaine*, passim ; en De Sagher e.a., *Recueil de documents*, deel 1, pp. 621-625.

⁸⁸ In Dendermonde kwamen ook een zijdetwijnderij en fusteinproductie tot ontwikkeling (Stabel, *De kleine stad*, pp. 196-198).

⁸⁹ Hierbij werd beroep gedaan op : W. Prevenier, Bevolkingscijfers en professionele structuren der bevolking van Gent en Brugge in de XIVe eeuw, in : *Album Charles Verlinden*, Gent, 1975, pp. 269-303 ; id., *La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècle. Etat de la question. Essai d'interprétation*, in : *Revue du Nord*, 65, 1983, pp. 255-275 ; en de gegevens verzameld in Stabel, *Dwarfs among Giants*, passim.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Voor de grote steden is er slechts onrechtstreeks een zeer ruwe schatting mogelijk. De lakenoutput van Ieper daalde van ca. 40.000 stuks in de vroege 14de eeuw en 25.000 in het tweede kwart tot nauwelijks 7.000 aan het einde van de 14de eeuw. Waarschijnlijk zette zich dank zij de Hanze-handel in de late 14de en vroege 15de eeuw een kortstondig herstel door. De crisis in het tweede kwart van de 15de eeuw betekende echter een definitieve ommekeer. De output van de klassieke *fine draperie* viel terug op slechts enkele honderden lakens. Tarieflijsten tot in de tweede helft van de 16de eeuw lijken er wel op te wijzen dat dit marktaandeel nog vrij lang op dit niveau bleef hangen. In de plaats van de zware lakens, schakelden de Ieperse drapiers met succes over op de productie van lichtere wollen weefsels, waarvan de output omstreeks 1500 schommelde rond 10.000 lakens. In meer of mindere mate kunnen we dezelfde trends terugvinden in Brugge en Gent. Gezien de bevolkingsomvang en de professionele structuur van deze laatste stad en de Gentse specialiteit om o.a. in het midden van de 14de eeuw de minder exclusieve gestreepte lakens te produceren⁹⁰, kunnen we dus een minimale jaarlijkse output van ca. 30.000 lakens veronderstellen in deze periode, die waarschijnlijk ook iets minder sterk is teruggelopen naar het einde van deze eeuw toe. Ondanks haar betrokkenheid in allerlei opstanden en haar tijdelijke isolatie van de rest van het graafschap in bepaalde periodes, heeft Gent nooit een ware belegering en dito verwoesting doorstaan⁹¹. In het midden van de 15de eeuw lijkt ook het door Marc Boone vermelde aantal lakens van nauwelijks 2.400 stuks (en dan nog hoofdzakelijk lakens uit het middensegment) een absoluut minimum te zijn. Het geringe aantal lijkt veeleer te verklaren door de zware crisis die de Gentse lakensector in deze periode trof als gevolg van de opstand tegen Filips de Goede. Een totale jaarlijkse output van meer dan 8.000 lakens lijkt meer te beantwoorden aan de economische structuur van de stad in deze periode. Dit, zo moeten we hier zeker onmiddellijk grif toegeven, blijft echter puur giswerk. Ook voor Brugge hebben we nauwelijks meer houvast. De stad lijkt alleszins in de late 14de en 15de eeuw in de eerste plaats een handelscentrum en de lakenoutput lag er wellicht een heel stuk onder deze van typische industriesteden als Ieper.

Samenvattend kunnen we stellen dat de drie grote steden in het midden van de 14de eeuw samen ca. 80.000 lakens moeten hebben geproduceerd (of bijna

---

⁹⁰ Net als in Gent werd ook in Sint-Omaars getracht om het verval van de 13de-eeuwse lakennijverheid (in Sint-Omaars was dit vooral de productie van saaien, waarvan er rond 1250 jaarlijks niet minder dan 60.000 werden vervaardigd) tegen te gaan, door over te schakelen op de productie van lakentypes uit het middelste kwaliteitssegment, met name gestreepte lakens (A. Derville, *Les draperies flamandes*, pp. 361-368).

⁹¹ P. Stabel, "Te vuur en te zwaard". Typologie, oorzaken en consequenties van verwoestingen in de kleinere Vlaamse steden tijdens de late middeleeuwen, in *Verwoesting en wederopbouw van de Belgische Gemeenten. Handelingen van het internationaal colloquium te Spa 1996*, [GEMEENTEKREDIET VAN BELGIË, HISTORISCHE UITGAVEN IN -8E], Brussel, ter perse.

3.200.000 el), een aantal dat naar het einde van de eeuw sterk is teruggelopen naar ca. 30.000 (1.200.000 el), maar waarvan de gemiddelde kwaliteit veel hoger moet hebben gelegen, vermits de exportmarkt voor goedkopere wollen weefsels inmiddels nagenoeg volledig verloren was gegaan en er, door de spectaculaire opkomst van de Leiecentra, naast externe concurrenten ook grote interne concurrentie voor het middelste marktsegment bestond. Het eerste kwart van de 15de eeuw was ook in de grote steden een periode van licht herstel, maar opnieuw zou de nog steeds groeiende afhankelijkheid van de duurste Engelse wol de drapiers in de grote steden parten spelen. De klassieke zware draperie stortte waarschijnlijk in het tweede kwart van de 15de eeuw dan ook vrijwel overal volledig in en zowel in Ieper als in Gent zou ze zich enkel op een minimaal niveau kunnen handhaven. In de plaats daarvan schakelden de drapiers over op minder kwaliteitsgerichte lakentypes, onder het niveau van de *fine draperie*, waardoor ze ook opnieuw rechtstreekse concurrenten werden voor die marktsegmenten, waar ook de kleinere steden en de plattelandsnijverheden actief waren. De toegenomen activiteit van de steden, zowel van de grote drie als van de kasselrijhoofdplaatsen, tegen de rurale nijverheid in deze periode, vnl. in de jaren 1430 en 1480 is dus niet alleen een gevolg van een zekere en meestal vaag omschreven revolutionaire dynamiek, maar ze weerspiegelt als een corporatieve reflex ook een nieuwe en reëel aangevoelde sociale malaise en economische realiteit.

Abstractie makend van de toegevoegde waarde, was deze omschakeling, omstreeks het einde van de 15de eeuw, een succes : het aantal vervaardigde lakens nam substantieel toe : waarschijnlijk moeten we een totaal van ca. 25.000 stuks (1.000.000 el) in de drie hoofdsteden vooropstellen en voor het midden van de 16de eeuw lijkt ook de daling naar ca. 7.000 lakens (280.000 el), die door Soly en Thijs wordt gesuggereerd, vrij betrouwbaar. De kwaliteit van de wollen lakens was echter helemaal niet meer te vergelijken met deze in de late 14de en vroege 15de eeuw.

Voor de reconstructie van de lakenoutput in de kleine en secundaire steden van Binnen-Vlaanderen moeten we ons op veel minder glad ijs begeven. De productietrends zijn vrij eenduidig en voor de veelal kleinere steden waar nog geen tijdreeksen ter beschikking staan, is voldoende bekend m.b.t. bevolkingsontwikkeling en economische structuur om de lakenoutput te extrapoleren⁹². De Leie-draperieën zijn daarbij het best gedocumenteerd (Kortrijk, Wervik, Menen-Halewijn, Komen, Waasten). Vooral voor de 15de eeuw lijkt het mogelijk zeer betrouwbare schattingen te maken. Aan het begin van de eeuw suggereren de diverse taxaties een gemiddelde output van ca. 7.500 lakens in Wervik, 4.300 in Kortrijk ; kan de productie van Menen en het aangrenzende Halewijn worden geschat op ca. 500 lakens, wat, gezien de exportcapaciteit van de Menense

⁹² Stabel, *Dwarfs among giants*, pp. 115-174 en id., *De kleine stad*, passim.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

lakennijverheid in de daaropvolgende periode, zeker als een absoluut minimum moet worden gezien, en deze van Komen op ca. 2.000 lakens (indien men eenzelfde evolutie als de Wervikse aanhoudt). De lakenproductie in Waasten lag veel lager (misschien ca. 400 lakens). In totaal lijkt de output van de Leiedraperieën aan het einde van de 14de en in de vroege 15de eeuw dus te schommelen rond 22.000-25.000 lakens (of ca. 880.000-1.000.000 el). Ruim de helft hiervan kwam op rekening van de Wervikse drapiers. Als we de productietrend in Wervik als uitgangspunt nemen, zou de output rond 1375 nauwelijks 8.800-10.000 lakens (350.000-400.000 el) hebben bedragen. De Leiedraperieën hebben in deze kwarteeuw hun productiecapaciteit dus met 150 % verhoogd.

Ondanks de beduidende achteruitgang van de Wervikse productie in de vroege 15de eeuw, zou de opmerkelijke bloei van de Leiedraperieën nog drie decennia aanhouden, vooral dank zij de groei die in Kortrijk en in Komen werd gerealiseerd. Het leeuwendeel van deze lakens werd evenwel vervaardigd van Engelse wol en door de aanvoermoeilijkheden, kwamen ook de meeste Leiedraperieën in het tweede kwart van de 15de eeuw in ademnood : rond 1450 was de output verminderd tot ca. 20.000 lakens (800.000 el). De draperie van Wervik stagneerde, terwijl nu de Kortrijkse en Komense lakenproducenten zwaar werden getroffen. Enkel de Menense drapiers, die merkwaardigerwijze tijdens de bloeiperiode in het eerste kwart van de 15de eeuw in zware moeilijkheden verkeerden, waren in staat om tegen de stroom op te roeien en een opmerkelijke groei te realiseren. Naar het einde van de 15de eeuw toe is de schifting doorgevoerd. De steden die de middenkwaliteit weefsels produceerden (Wervik en Komen) waren aan hun zwanezang toe, terwijl centra die resoluut voor zeer dure lakens hadden gekozen, konden standhouden (Kortrijk en Menen). De totale lakenoutput van de Leiesteden was evenwel teruggelopen tot niet veel meer dan 6.000 lakens (200.000 el). De explosieve groei van Armentières in Waals-Vlaanderen maakte echter veel goed. In het midden van de 16de eeuw waren de traditionele steden nog verantwoordelijk voor een output van ca. 5.000 hoogwaardige lakens (200.000 el, nu haast uitsluitend in Menen vervaardigd), terwijl de drapiers te Armentières alleen meer dan 750.000 el vervaardigden.

In Binnen-Vlaanderen waren groei en verval minder spectaculair. Hun hoogtepunt, qua aantallen vervaardigde lakens, hebben steden als Dendermonde en Geraardsbergen ongetwijfeld in de vroege 14de eeuw beleefd. Helaas zijn we hierover niet gedocumenteerd. Aan het einde van de 14de eeuw moeten de steden in het Schelde-Denderbekken (uiteraard zonder Gent) samen ongeveer 13.000 lakens hebben geproduceerd (520.000 el) : ca. 6.000 in Dendermonde, ca. 3.000 in Oudenaarde, ca. 1.500 in Aalst en Geraardsbergen, en ca. 500 tot 1.000 in Ninove en Deinze (dat, hoewel aan de Leie gelegen, niet bij de Leiedraperieën kan worden gerekend). De Engelse wolcrisis werd door deze steden zeer goed opgevangen, vermits ze haast alle vrij gemakkelijk konden overschakelen op Spaanse merinowol en hun lakens op de Hanzemarkt bijzonder gegeerd bleven. In het midden van de 15de eeuw was hun lakenoutput zelfs nog licht toegenomen

en schommelde ze wellicht rond 15.000 lakens (600.000 el), met Aalst en Oudenaarde als belangrijkste groeiers ; Geraardsbergen, Deinze en Ninove hebben in deze periode waarschijnlijk aan belang ingeboet. Deze groei lijkt zich in het derde kwart van de 15de eeuw zelfs nog door te zetten. Pas in het laatste kwart is er sprake van stagnatie : rond 1500 moet de lakenoutput hebben geschommeld rond 11.000 lakens (440.000 el). De lakensteden zouden één voor één hun productie in elkaar zien storten in de eerste helft van de 16de eeuw. Rond 1550 bedroeg hun output nog maar ca. 4.000 lakens (160.000 el), een aantal dat lager lag dan de productie te Menen alleen. De dynamiek in de wolsector werd in deze regio overgenomen door het semi-rurale Ronse, waar de wevers haast exclusief laagwaardige stoffen vervaardigden voor de thuismarkt.

Omwille van de schaarse kwantitatieve gegevens en de soms tegenstrijdige tendensen, is de omvang van de stedelijke lakenproductie in westelijk en in Kust-Vlaanderen veel moeilijker te schatten. De lakenproducenten in de traditionele lakensteden Aardenburg, Oostburg, Gistel en Diksmuide beleefden hun grootste successen in de 13de en vroege 14de eeuw. In de tweede helft van de 14de eeuw en in de 15de eeuw waren zij nog nauwelijks vertegenwoordigd op de exportmarkt. Enkel Diksmuide blijft, zij het zeer bescheiden, tot in de 16de eeuw lakens exporteren. De haven- en visserssteden hebben al evenmin potten gebroken op de exportmarkt voor wollen stoffen. Naar de aantallen lakens hebben we echter het raden. Voor Noordoost-Vlaanderen (Eeklo, Kaprijke, Axel, Hulst) zijn we beter ingelicht. De drapiers hebben er gedurende de tweede helft van de 14de en in het eerste kwart van de 15de eeuw, in het zog van de succesvolle Leiedraperie, eveneens stormenderhand de exportmarkt veroverd. Vanaf het midden van de 15de eeuw lijkt hun glorie tijd echter al duidelijk voorbij. Ten slotte zijn er de West-Vlaamse draperiesteden. De grotere kasselrijhoofdplaatsen hebben nooit een draperie van betekenis kunnen ontwikkelen ; Poperinge en in iets minder mate Roeselare daarentegen behoorden tot de voornaamste industriesteden van het graafschap en zouden tot diep in de 16de eeuw hun traditionele draperie behouden.

Laten we ons dan toch, maar met het grootste voorbehoud, wagen aan een schatting van de omvang van de lakenproductie in deze regio en deze toetsen aan de gekende demografische en economische ontwikkeling. Vertrekkende van de uitstekende tijdreeks over de Langemarkse lakenoutput, zouden we de totale lakenproductie in West-Vlaanderen rond 1400 kunnen schatten op ca. 8.000 lakens (waarvan het merendeel nog steeds in Diksmuide werd vervaardigd). Voegen we daarbij de lakenindustrie in Noordoost-Vlaanderen (ca. 3.000 lakens) en deze in de bloeiende steden in westelijk Vlaanderen (ca. 8.000), dan komen we aan een totale capaciteit van ca. 20.000 lakens. Rond het midden van de 15de eeuw, heeft de crisis vooral in Kust-Vlaanderen huisgehouden. Zowel in Diksmuide en Langemark, als in Eeklo bedroeg de output nog maar 10 à 15 % van deze een halve eeuw eerder. De minder belangrijke centra lijken wel iets beter stand te houden. We kunnen dus in deze regio de lakenoutput schatten op

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

nog maar ca. 2.000 lakens. Enkel in de westelijke kasselrijen van het graafschap konden de draperiesteden nog aanspraak maken op enige groei : in Poperinge en Roeselare is van een dergelijke crisis helemaal geen sprake. Net als de lakensteden in Binnen-Vlaanderen, was het gebruik van Spaanse merinowol er al sterk doorgedrongen. Nochtans hebben we geen indicaties omtrent de productiecapaciteit in het midden van de 15de eeuw. Meer gegevens hebben we over de periode rond 1500, toen er in Poperinge alleen jaarlijks meer dan 10.000 lakens werden vervaardigd. Naar het midden van de 16de eeuw stortte de bedrijvigheid evenwel onherroepelijk in elkaar.

Het verval van de stedelijke draperie werd in de loop van de late 15de en vooral in de 16de eeuw gedeeltelijk gecompenseerd door een almaar groeiende weefbedrijvigheid in de dorpen van westelijk Vlaanderen, vnl. in de regio tussen de Leie en het Ieperse. De lakenoutput in deze regio beleefde een duidelijke expansie in het eerste kwart van de 16de eeuw, toen productiecijfers in nagenoeg elk dorp verdubbelden en zelfs hier en daar vervijfvoudigden. Vooral dorpen in het Heuvelland boekten daarbij successen. Toch zouden enkel Nieuwkerkse drapiers er in slagen om een langdurig succes op de exportmarkt uit te bouwen. Al naar het midden van de 16de eeuw toe stagneert de productie en de landelijke wolnijverheid krijgt tijdens de periode van godsdienstvervolgning en opstand rake klappen. De grootste exportsuccessen komen op naam van nieuwe industrieën (of wat juister is, het hernemen van verlaten oude activiteit), de *lichte draperie*, de productie van saaien in Hondshoote en later ook in enkele meer traditionele lakencentra, de lijnwaadnijverheid (zowel in de steden, waar verfijnd lijnwaad werd geproduceerd, als op het platteland in het rivierenbekken) en de tapijtweefnijverheid (in het Oudenaarde en het Land van Aalst).

Reconstructie van de traditionele lakenproductie in Vlaanderen (zonder Waals-Vlaanderen) aantallen x 1.000				
	1400	1450	1500	1550
Gent, Ieper en Brugge	30	15	25	7
Leiedraperie	25	20	6	6
Schelde-Dender	13	15	11	4
West- en Kust-Vlaanderen	20	11	13	4
stedelijke draperie	88	61	55	21
landelijke draperie		3	6	15
totaal	88	64	61	36
Hondshootse saaien	1	4	7	26-

Indien men alleen met de aantallen geproduceerde lakens rekening houdt en dus niet met hun prijs of hun toegevoegde waarde⁹³, kunnen we besluiten dat van een veralgemeende decadentie in de late 14de en 15de eeuw helemaal geen sprake was⁹⁴. Achter deze evolutie schuilt echter een zeer complex patroon van verval en reconversie, van proliferatie van productiecentra en -gebieden en van concentratie, van regionale verschuivingen en externe concurrentie. De grote trendbreuk met de gediversifieerde stedelijke draperie uit de 12de en 13de eeuw had zich al voorgedaan in de late 13de en vooral in de eerste helft van de 14de eeuw. De Vlaamse hoofdsteden gaven hierbij zelfs blijk van een opvallend recuperatievermogen. De gedwongen reconversie naar een beperkter productengamma met een hogere toegevoegde waarde heeft een kwantitatief verval van de stedelijke lakennijverheid niet kunnen vermijden, maar heeft anderzijds de draperie nog twee eeuwen lang voor een volledige decadentie behoed. In de steden van Artois en Waals-Vlaanderen vond de ineensstorting van de traditionele 12de- en 13de-eeuwse gediversifieerde lakennijverheid vroeger plaats en was ze ook veel heviger geweest⁹⁵. Het kan nochtans niet ontkend

⁹³ De productievolumes omrekenen naar kapitaalwaarde blijft voorsnog onmogelijk. Een grondiger analyse van de kwantitatieve verhouding tussen de diverse geproduceerde lakens is hiervoor een vereiste.

⁹⁴ Deze cijfers moeten wel genuanceerd worden. Ze zijn immers nauwelijks gerelateerd met de industriële ontwikkeling in Waals-Vlaanderen en Artois (in enkele belangrijke steden als Rijsel, Dowai, Atrecht en Sint-Omaars, en in de 16de eeuw uiteraard vooral Armentières en de Waals-Vlaamse landelijke wolnijverheid, vnl. rond Tourcoing), in noordelijk Henegouwen (Ath, Lessines, Chièvres) en in het Doornikse, die nauw aansloot bij tendensen in het Vlaamse industriële landschap.

⁹⁵ Te Rijsel verkeerde de traditionele draperie al in de jaren 1330-40 in stervensnood : er werden nog nauwelijks 3.000 lakens geproduceerd. Vanaf 1350 was de productie van luxelakens nagenoeg ineengestort. Vermits deze steden onder koninklijke voogdij stonden, lijken ze ook zwaarder getroffen te zijn door de eerste oorlogsdecennia tussen Frankrijk en Engeland. Maar ook later is van een reconversie naar een luxedruaperie, in tegenstelling tot Gent en Leper, nauwelijks sprake. De *bonne draperie* zal nog slechts als een schim van zichzelf doorheen de late middeleeuwen blijven doorleven (Clauzel en Calonne, *Artisanat rural et marché urbain*, pp. 535-553). Enkel Douai heeft nog gedurende lange tijd een toonaangevende en exportgerichte zware draperie behouden. Hoewel de zware draperie er in de loop van de late middeleeuwen ongetwijfeld rake klappen heeft gekregen, is van een veralgemeende decadentie in dit typevoorbeeld van een versterkte stedelijke economie helemaal geen sprake (M. Howell, *Weathering crisis, managing change : the emergence of a new socioeconomic order in Douai at the end of the middle ages*, in Boone en Prevenier (eds.), *Draperie Production*, pp. 85-88). Net als in de Vlaamse steden geraakten de drapiers echter steeds meer afhankelijk van de grillige Hanzehandel. Een plotse vraagverschuiving kon zo een kortstondige *boom* in veroorzaken (bijv. in Sint-Omaars in de jaren 1450, omwille van de handelsmoeilijkheden tussen Vlaanderen en de Hanze), maar kon anderzijds ook het wegwijnen van elke industriële activiteit veroorzaken (M. Sortor, *Saint-Omer and its textile trades in the late middle ages : a contribution to the proto-industrialization debate*, in : *American Historical Review*, december 1993, pp. 1475-1499).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

worden dat de geografische en kwalitatieve verschuivingen die zich in de loop van de 14de eeuw voordeden, grondige veranderingen voor de industriële structuur van de Zuidelijke Nederlanden met zich meebrachten. Hoewel de lakenvolumes in de vroege 14de eeuw ongetwijfeld veel hoger moeten hebben gelegen -de drapiers in de lakensteden waren toen immers in verschillende kwaliteitssegmenten actief-, lijken de structurele veranderingen van de 14de eeuw geen onmiddellijke catastrofale gevolgen voor het stedelijk netwerk te hebben gehad. Integendeel, na de concentratie van productie in de grote industriesteden en in enkele lakensteden in het kustgebied en in Binnen-Vlaanderen, die in de 13de en vroege 14de eeuw tot stand was gekomen, is de wolnijverheid in de tweede helft van de 14de eeuw veel evenwichtiger over het Vlaamse stedelijke landschap verspreid. Vooral de stormachtige ontwikkeling van de Leiesteden, en in de eerste plaats van Wervik, is daarbij opmerkelijk te noemen. In nauwelijks een kwarteeuw slaagden deze steden erin om geduchte concurrenten te worden voor de drapiers in de grote steden. Hun goedkopere, maar nog steeds kwalitatief erg hoogstaande lakens werden immens populair in Mediterraan en later ook in Centraal-Europa. Enkele steden in het westen van het graafschap konden zich, in het zog van de Leiesteden, eveneens profileren als exportcentra. Vooral Poperinge, dat in de late 13de en vroege 14de eeuw zware industriële conflicten met het naburige Ieper had uitgevochten, deed daarbij van zich spreken. In Binnen-Vlaanderen en in Kust-Vlaanderen zagen enkele steden een groot gedeelte van hun productiecapaciteit verloren gaan (Dendermonde, Diksmuide) of zelfs volledig verdwijnen (Aardenburg), maar elders ontstonden ook nieuwe industriële kernen (Aalst, Roeselare, Eeklo, Kaprijke).

Het verlies van de markten in Zuid- en West-Europa (het Middellandse-Zeebekken, het Iberisch schiereiland, Frankrijk en Engeland) werd niet volledig gecompenseerd door de aan belang winnende Hanzehandel. Bovendien bleef de groeiende concurrentie niet beperkt tot interne spelers (met name de kleinere Vlaamse productecentra). Vanaf de de vroege 14de eeuw zouden de Brabantse⁹⁶,

---

⁹⁶ Tot de 13de eeuw produceerde de lakennijverheid in de Brabantse steden hoofdzakelijk minder geraffineerde en op de thuishmarkt gerichte producten. Mede omwille van de Vlaams-Engelse conflicten in de late 13de eeuw verschijnen steeds meer lakens uit voornamelijk Leuven en Mechelen op de Europese exportmarkten (Engeland, de Champagne-jaarmarkten en in Duitsland). Net als in Vlaanderen dwongen de stijgende transactiekosten de Brabantse drapiers om in de 14de eeuw steeds meer het accent te verleggen naar luxelakens. Deze reconversie slaagde vooral in Mechelen. Terwijl de stedelijke draperie in Leuven wegwijnde (van ca. 19.000 lakens daalde de productie naar 12.000 rond 1368, 9.200 stuks rond 1370 en nauwelijks 3.000 rond 1410), vertoont de curve van lakenoutput te Mechelen in de eerste helft van de 14de eeuw nog een duidelijke groei van ca. 17.000 lakens rond 1320 naar 24.000 rond 1330. In de tweede helft van de 14de eeuw was nochtans ook in de Brabantse hoofdsteden het vet van de soep. In Mechelen daalde de lakenproductie naar ca 6.000 lakens rond 1400 en rond 1450 bedroeg dit aantal nog slechts ca. 2.500. Brusselse en Mechelse drapiers zagen met lede ogen hoe eerst enkele kleinere Brabantse steden hun eigen lakens concurrentie aandeden (vooral

en in de tweede helft van de 14de eeuw ook Holland⁹⁷ en uiteraard vooral de Engelse lakenproductie grote marktsegmenten in hoofdzakelijk Centraal-Europa voor zich op gaan eisen.

Nochtans moet het laat-middeleeuwse verval worden genuanceerd : in de loop van de 15de eeuw daalt de globale Vlaamse productie met slechts een derde. Het is pas gedurende de eerste helft van de 16de eeuw dat de crisis duidelijk toeslaat : de Vlaamse lakenoutput werd immers bijna gehalveerd. De eerste helft van de 15de eeuw is duidelijk een periode van delocalisatie en herstructurering. Er lijkt zich een tendens van productieconcentratie in Binnen-Vlaanderen (het rivierenbekken en in Poperinge) af te tekenen. De grote verliezers waren daarbij zeker de grote steden. De fiscale en monetaire politiek van de Engelse koningen maakten de Engelse wol tot een wel bijzonder dure grondstof, die nog enkel rendabel bleef voor de allerduurste weefsels. De *fine draperie*, de ruggegraat van de lakennijverheid in de grote steden, stortte in elkaar. Vooral ook omdat heel wat van de producenten in de kleinere centra (met Kortrijk als typevoorbeeld) zich gaandeweg ook op de luxelakens zouden werpen. Hoewel de globale

---

Diest boekte daarbij heel wat successen) en hoe daarna in de loop van de 15de en vroege 16de eeuw ook hier enkele landelijke centra in het Mechelse en Antwerpse hinterland met goedkope weefsels uitpakten (Duffel, Rumst, Kontich, Walem, Weert). Ondanks een kort herstel van de stedelijke draperie in de tweede helft van de 15de eeuw (Mechelen, Lier) was op het einde van de 15de eeuw en in de vroege 16de eeuw de klassieke Brabantse draperie op sterven na dood (R. Van Uytven, *La draperie brabançonne et malinoise du XIIe au XVIIe siècle : grandeur éphémère et décadence*, in : M. Spallanzani (ed.), *Produzione, commercio e consumo dei panni di lane (nei secoli XII-XVIII)*, [ISTITUTO INTERNAZIONALE DI STORIA ECONOMICA F. DATINI. PRATO. PUBBLICAZIONI - SERIE II, ATTI DELLE SETTIMANA DI STUDIO E ALTRI CONVEGNI, 2], Firenze, 1976, pp. 85-97 ; W. Mertens, *Changes in the production and export of Mechelen cloth (1330-1530)*, in : Aerts en Munro (eds.), *Textiles of the Low Countries*, pp. 114-123 ; R. Van Uytven, *De omvang van de Mechelse lakenproductie vanaf de 14e tot de 16e eeuw*, in *Noordgouw*, 5, 1965, 1-22 ; R.H. Bautier, *La place de la draperie brabançonne et plus particulièrement bruxelloise dans l'industrie textile du moyen âge*, in : *Annales de la société d'Archéologie de Bruxelles*, 51, 1966, 34-56).

⁹⁷ In Holland kwam de lakennijverheid vooral in Leiden vanaf het midden van de 14de eeuw tot ontwikkeling. Ook de Leidse industrie zou zich gaandeweg als een luxedraperie ontwikkelen, die voor haar *puiken* en *voorwollen lakens* uitsluitend de dure Engelse wol gebruikte. Rond 1400 vervaardigde men er ca. 9.700 lakens, een aantal dat gestaag toenam in de loop van de 15de eeuw. De Leidse wolnijverheid bereikte haar hoogtepunt in de late 15de en vroege 16de eeuw, toen er jaarlijks 20.000 tot 24.000 lakens werden geproduceerd. Vanaf 1530 deed zich een scherp verval gevoelen. Rond 1550 was het aantal lakens dat jaarlijks in Leiden werd vervaardigd teruggelopen tot nauwelijks 7.000 en rond 1575 tot nauwelijks 3.000 stuks. Pas in de 17de eeuw beleefde de stad een hernieuwde groei (M.C. Howell, *Women, Production and Patriarchy in late medieval cities*, Chicago/Londen, 1986, pp. 59-69 en 185-188 ; H. Brand, *A medieval industry in decline. The Leiden drapery in the first half of the sixteenth century*, in: Boone en Prevenier (eds.), *Drapery Production*, pp. 121-149).

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

productie van de Leiesteden nog wel lijkt stand te houden, werd het meest dynamische centrum, Wervik, door een zware crisis getroffen. De steden, die massaal konden overschakelen op de Spaanse merinowol konden zonder uitzondering een aanzienlijke groei realiseren. Poperinge zou hierbij als voorbeeld dienen voor de drapiers in de steden van het rivierenbekken. De draperie in Kust-Vlaanderen kon zich niet aanpassen en kwijnde helemaal weg. De aanblik die Diksmuide in deze periode moet hebben gegeven, zo getuigen de gegevens i.v.m. armoede in deze stad, moet waarlijk meelijwekkend geweest zijn. Maar ook in andere steden kreeg de klassieke draperie te maken met moeilijkheden inzake *betaalbare* wolbevoorrading en afzetmoeilijkheden op een almaar moeilijker wordende internationale markt.

In de tweede helft van de 15de eeuw werden deze ontwikkelingen nog accuter. De grote steden lijken zich, althans kwantitatief, enigszins te herstellen, maar dit was enkel mogelijk geweest door een omschakeling naar goedkopere wollen stoffen, een marktsegment waar zij al snel de groeiende en onweerstaanbare concurrentie zouden ondervinden van de goedkoper producerende landelijke wolnijverheid, die pas nu begint door te breken⁹⁸. De Leiedraperie verkeerde, behalve in Kortrijk en Menen, in een zware crisis, terwijl ook de steden van Binnen-Vlaanderen lijken te stagneren. Enkel in Poperinge maakt de draperie een dynamische indruk.

In de 16de eeuw veranderde het industriële landschap in Vlaanderen grondig. De klassieke draperie zou alleen in enkele geïsoleerde steden blijven standhouden. De bloei die de Menense draperie, in het zog van de Armentierse nijverheid, nog in het midden van de 16de eeuw beleefde lijkt echt wel een anomalie te zijn. In de traditionele draperiesteden verdween de lakenvervaardiging nagenoeg volledig. Vooral in de periode 1520-1550 werd dit proces zeer accuut, toen de riviersteden van Binnen-Vlaanderen één voor één hun lakennijverheid verloren. Ook het eens zo bloeiende Poperinge, kon tegen deze ontwikkeling nauwelijks weerwerk bieden. De productie van wollen lakens verhuisde steeds meer naar het platteland (vooral in het Heuvelland). Bovendien maakte de hernieuwde uitvoer naar Mediterraan Europa de expansie van de, in de late middeleeuwen voor exportdoeleinden nagenoeg verdwenen, lichte draperie mogelijk, met Hondshoote als exponent. In de klassieke draperiesteden van Vlaanderen, Artois en Waals-Vlaanderen werd deze boodschap willens nillens goed begrepen en pogingen om een dergelijke nijverheid aan te trekken worden dan ook

---

⁹⁸ Voor de ontwikkelingen in Waals-Vlaanderen en Artois, waar er een bloeiende landelijke nijverheid tot ontwikkeling was gekomen rond Linselles, Halluin, en vooral het explosief groeiende Tourcoing (ook hier had de Hanze exclusiviteitscontracten voor lakens van Spaanse wol), zie : Clauzel en Calonne, *Artisanat rural*, pp. 554-571.

legio⁹⁹. Reconversie naar nieuwe industrieën en naar de verwerking en handel van landelijke industriële goederen werd de sleutel tot economisch succes : niet langer de vervaardiging van wollen lakens, maar deze van tapijten, fijn linnen, gemengde stoffen, saaien en zijde en de verspreiding van allerlei luxe-, en veredelings- en verzorgingsnijverheden vormden de basis van de 16de-eeuwse stedelijke economie.

De ontwikkeling van de Vlaamse wolnijverheid in de late middeleeuwen wordt traditioneel geassocieerd met een periode van niet te vermijden verval. De veranderingen in productiestructuur (met de opkomst van de drapiers als kleine ondernemersklasse) en een toenemende regulering van de industriële infrastructuur, met uiteindelijk ambachtssclerose en een inelastisch aanbod van goederen als gevolg, zouden de sector uiteindelijk onvermijdelijk de das hebben omgedaan. De in deze bijdrage aan bod gekomen tijdreeksen suggereren op zijn minst een heel andere ontwikkeling. In plaats van sclerose overheerst het beeld van een soepel aanpasbare nijverheidstak : mobiliteit, delocalisatie en productinnovatie voeren de toon aan, ongetwijfeld ten koste van een gruwelijk sociaal passief. Zelfs de ambachten in de politiek overheersende grote steden zijn er nooit in geslaagd om bepaalde industriële activiteit te binden aan één plaats, als zij daarvoor al de mogelijkheden of de politieke wil zouden hebben gehad. Zelfs de taaië achterhoedegevechten die vooral de Ieperse ambachtslieden vanaf de 13de eeuw hebben gevoerd tegen de nijverheid op het platteland en in de kleinere industriële centra, hebben weinig zoden aan de dijk gebracht, en lijken in een latere fase zelfs helemaal gericht op het beschermen van nieuwe industriële activiteit, niet op het in stand houden van traditionele lakentypes. In Vlaanderen is de lakennijverheid overigens, in tegenstelling tot de nochtans jongere industrie in Brabant en zelfs Holland, tot ver in de 16de eeuw alomtegenwoordig gebleven. Van een remmende voorsprong lijkt althans in deze sector nauwelijks

---

⁹⁹ De evolutie naar de vervaardiging van lichtere stoffen is vanaf de 15de eeuw ook merkbaar in Arras, Saint-Omaars in Artesië en in kleinere stedelijke centra als Orchies, Hesdin en Béthune. Soms waren de resultaten van een dergelijk beleid opmerkelijk succesvol. In Rijsel werd vergeefs gepoogd om in navolging van de Leiesteden het verval van de zware draperie vanaf de tweede helft van de 14de eeuw te compenseren door het ontwikkelen van een nieuwe draperie (productiecijfers overstegen slechts heel zelden 1.000 lakens). Pas met het opstarten van de lichte draperie (saaien en de nog lichtere *changeants* en *ostades*) werd enig succes geboekt, nog zeer bescheiden in de 15de eeuw, maar spectaculair in de loop van de 16de eeuw, wanneer Rijselse lichte weefsels ook opnieuw op de exportmarkt vertegenwoordigd zijn (in 1577 waren er meer dan 2000 saaigetouwen in de stad en was de productie van lichte wollen weefsels vervijfvoudigd) : Clauzel en Calonne, *Artisanat rural et marché urbain*, pp. 535-553 ; P. Deyon en A. Lottin, *Evolution de la production textile à Lille aux XVIe et XVIIe siècles*, in : *Revue du Nord*, 49, 1967, pp. 23-33 en P. Chorley, *The Draperies légères of Lille, Arras, Tournai, Valenciennes : new materials for new markets ?*, in: Boone en Prevenier (eds.), *Draperies Production*, pp. 151-164. Rijsel handhaafde bovendien haar positie als veredelingscentrum voor regionaal geproduceerde stoffen.

VLAAMSE LAKENPRODUCTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

sprake. Uiteindelijk ligt de oorzaak van het verval in de 16de eeuw toch eerder bij de vraag-, dan bij de aanbodzijde, waarvan het vrij dynamische karakter in de hand werd gewerkt door een dialectisch proces tussen fenomenen van delocalisatie (veroorzaakt door een differentiële kostprijsstructuur en kwaliteitscontrole) enerzijds en productaanpassing (productinnovatie, verschuivend marktsegment naar luxedraperie in de 14de eeuw en hernemen van oude goederen, zoals de laat 15de-eeuwse renaissance van de saaien) anderzijds, een dialectisch proces dat werd gestimuleerd door zowel een interne vraag (de alom ingeroepen, maar naar omvang en impact nog weinig gekende thuismarkt) als een bloeiende, en in de eigen Nederlandse gateway-steden aanwezige internationale handel.